

IMRE FLÓRA
Fábchich József Pindarosa*

Fábchich József a nyelvújítás és a magyar nemzeti gondolat érdekes, magányos, mondhatni különc figurája. Szerteágazó munkássága kevésbé feldolgozott, legnagyobb részében kiadatlan, kéziratban létezik az Országos Széchényi Könyvtár állományában. Egyetlen jelentősebb nyomtatásban megjelent munkája a *Vas vármegyei Kőszögi Fábchich József, az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak az XI. szám alatti Tagjátul Magyarra Fordítatott Pindarus Alceus Záfó Stezikorus Ibikus Anakreon Bakkilides Szimonides Alkmán Arkilokus. Győrben, Nyomtatott Streibig József betűivel. 1804.*¹

Fábchich 1775-től a győri gimnázium,² majd 1798-tól 1809-ben bekövetkező haláláig a győri teológiai főiskola³ tanára volt. Érdeklődése rendkívül sokfelé irányult, kis túlzással talán azt is mondhatnánk, hogy mindent meg akart reformálni maga körül. Írt nyelvészeti munkákat,⁴ történelemtankönyvet,⁵ tervezetet egy magyar tudományos társaság felállításáról, sok egyházi beszédet,⁶ alkalmi költeményeket. Munkásságának modern szemmel nézve legérdekesebb terepe a görög szerzők magyarra fordítása volt, nemcsak a lírikusok fentebb említett gyűjteményét készítette el, hanem

* A tanulmány a K 124232 számú NKFI kutatási program támogatásával készült.

¹ <https://real-r.mtak.hu/876/> (Letöltés ideje: 2024. március 2. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

² Lásd SZINNYEI József, *Fabchich József* = Sz. J., *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda, 1894, III, 3–6.

³ Lásd BEDY Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, 1937, 122.

⁴ OSzK Kézirattár, „*Magyar Kalepinus Fabchich József által*. <Magyarázatos szótár.>, Fol. Hung. 14-r34984, 18. sz. vége, 19. sz. eleje, M., lat., Autogr., 398 f., 395 × 255 mm”; OSzK Kézirattár, „*Mi hir Budán? vagy Fancsali Feszület*. Fabchich József által. <Nyelvészeti munka.>, Fol. Hung. 16-r34986, 18. sz. vége, 19. sz. eleje, M., lat., Autogr., 23 f., 297 × 245 mm”

⁵ OSzK Kézirattár, „*Historia regum Hungariae*. Ternio I[–IV]. Magyar királyok krónikája ... Fábchich József által. »Pro grammaticis secundi [et tertii] anni.«, Fol. Lat. 320.-r6086, An. 1792–1793., Lat., Hung., Autogr., I– IV. k. 4, 4, 4, 5 f., 395×250, 365×230 mm.”

⁶ OSzK Kézirattár, „*Fábchich József egyházi beszédei*. Oct. Hung. 121-r46673, (1790–1797.), M., ném., lat., Nagyrészt autogr. Kolligátum., 62 f.”

lefordította Aischylos⁷ és Sophoklés⁸ drámáit is, illetve Euripidés⁹ drámái közül tízet, bár ezek nem jelentek meg.¹⁰

Érdekes, hogy bár kortársai között eléggé ismert volt – Kazinczy levelezésében¹¹ például sűrűn szerepel, Kis János és Virág Benedek is többször emlegeti leveleiben –, sem a 19. században, sem később nem foglalkoztak sokat a munkásságával. Tanítványa, Pázmándi Horváth Endre írt róla egy tizenöt oldalas emlékezést¹² 1829-ben a Tudományos Gyűjteményben, de ez inkább személyéről, tanári működéséről szól. Toldy Ferenc¹³ csak felsorolja fordításait (és határozottan kevésre becsüli jelentőségét), 1892-ben Takáts Sándor ír róla a Magyar Szemlében,¹⁴ inkább anekdotázva, mint működését értékelve. 1899-ben jelenik meg róla egy monográfia¹⁵ Bartha György, erdélyi piarista paptanár tollából. Máig ez az egyetlen igazán részletes mű Fábchichről. Babits nosztalgikus humorral említi meg őt 1927-ben, a Könyvbarátok Lapja számára írt kisesszéjében.¹⁶ Nyelvészeti munkásságáról Hadnagy László írt egy hosszabb elemzést 1944-ben.¹⁷

Napjainkban mintha kissé megélenkült volna az érdeklődés Fábchich és munkássága iránt. A Históriaantik Könyvkiadó 2013-ban adta ki facsimile kiadásban 1804-ben megjelent *Pindarusát*.¹⁸ Néhány tanulmány is napvilágot látott róla: 1994-ben Nyáry Krisztián nagy lelkesedéssel fedezte fel Fábchich munkásságát, és sajnálatát fejezte ki

⁷ OSZK Kézirattár, „Vas Vármegyei Köszögi Fábchich József Az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak... Tagjátul Magyarra Fordítatott Eskilusnak Hét Tragédiái... Jegyzésekkel, Fol. Hung. 22-r35001, 18–19. sz. fordulója, M., lat., gör., Autogr. Cenz. pld. Buda 1803, 100 f., 395 × 260 mm., Poss.: Széchényi F., Tartalma: »Eskilus élete«, »Az Láncos Prometheus«, »Hét kapus Téba«, »A Perzsák«, »Agamemnon«, »Klitomnesztra«, »Az Furiák«, »Dánaus«, »Eskilusnak Ereklýéi.«”

⁸ OSZK Kézirattár, „Vas Vármegyei Köszögi Fábchich József... Szofoklesnek Hét Tragédiái az az Bak Énekei... (»Epidus király«, »Az vak Epidus«, »Elektra«, »Antigone«, »Trakiniiaiak«, »Ostoros Ajax«, »Filoktetes«.), Fol. Hung. 25-r35004, (1805), Autogr. Cenz. pld. Buda 1805, 100 f., 392 × 241 mm, f. 2., »Szofokles Élete.«, ff. 3v–4., »T. T. Iszai Nagy János Volt Győr Vármegyei Szolga Bíró Ur, az Horácus Fordítója, Eredeti zatiráknak Horácus Rendi Szerint Szerzője az Fordítónak Neve Napjára.« <Vers.>”

⁹ OSZK Kézirattár, „Euripidesnek Tragédiái Görögből. <Cím a kötésen.>, Fordította Fábchich József, Fol. Hung. 23-r35002, 19. sz. eleje, Autogr., 71 f., 415 × 285 mm, Tartalma: »Hekuba«, »Oresztes«, »Feniciai Medea«, »Hippolitus«, »Auliszi Ifigyenia«, »Bordacsi Ifigyenia«, »Alcesztis«, »Andromake«, »Az Könyörgők«, »Rezus.«”

¹⁰ SZINNYEI, 6.

¹¹ Egy gyors kereséssel a Debreceni Egyetem Kazinczy elektronikus kritikai kiadásában több, mint 15 említést találtam. KAZINCZY Ferenc *összes művei*, MTA-DE, Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport. https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/kazlev.php

¹² PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre, *Köszögi Fabchich József*, Tudományos Gyűjtemény, 1829/1, 54–68.

¹³ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története*, Pest, 1854, II, 172–173.

¹⁴ TAKÁTS Sándor, *A zörgős lantu pap*, Magyar Szemle, 1892. április 3., 157–159.

¹⁵ BARTHA György, *Fábchich József élete és munkái*, Esztergom, 1899.

¹⁶ BABITS Mihály, *Az én könyvtáram*, Könyvbarátok Lapja, 1927/1, 28–34.

¹⁷ HADNAGY László, *Fábchich József mint nyelvész*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1944.

¹⁸ FÁBCHICH József, *Pindarus Alceus Záfő Stezikorus Ibikus Anakreon Bakkilides Szimonides Alkmán Arkilokus*, Győr, 1804 (Facsimile kiadás), Budapest, Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2013.

amiatt, hogy nem került bele a 19. század poétikai kánonjába,¹⁹ 2003-ban Könczöl Miklós²⁰ írt róla, 2020-ban pedig Knapp Éva²¹ vizsgálta költészetének egy sajátos jelenségét.

Engem Horatius és Virág Benedek lábnymai vezettek Fábchichhoz és Pindarosához: Horatiuséi, aki példaképnek mondja Pindarost,²² és Virágéi,²³ aki a 19. század elején a legismertebb, legünnepeltebb magyar Horatius-fordító volt. Horatiusnak sok magyar fordítása van, köztük sok igazán jó is, a teljes corpus fordításának is sokan nekirugaszkodtak. Pindarosnak kevés fordítása van.²⁴ Teljes fordítása még kevesebb. Fábchichot mégsem övezte-övezi olyan dicsőség, mint például Virág Benedeket. Ez az ellentmondás sarkallt arra, hogy alaposabban megvizsgáljam Fábchich munkáját.

A 19. század elején Fábchich Pindaros-fordításán kívül csak egyetlen Pindaros-mű fordítása jelent meg, Kazinczy fordította le a 6. olympiai ódát.²⁵ Az Új Magyar Múzeum említéséből tudunk arról, hogy Pécsi János lefordította Pindaros tizennégy olympiai ódáját,²⁶ de ezek a fordítások nem jelentek meg. A Pindaros-fordítás következő korszaka a 19. század vége: Radó Antal²⁷ és Hegedűs István²⁸ fordítottak néhány darabot; ezután viszont már Csengery János fordításai következnek, az ő fordításköte-te 1929-ben jelent meg.²⁹

Fábchich és a nyelvújítás

Mielőtt belemélyednék az egyetlen megjelent munkájának vizsgálatába, feltétlenül szükségesnek érzem, hogy néhány szót szóljak Fábchich munkásságának

¹⁹ NYÁRY Krisztián, „Nincs tulajdon kecsék híján...” (Fábchich József poétikája), *Irodalomtörténet*, 1994/1–2, 157–173.

²⁰ KÖNCZÖL Miklós, *Fábchich József versfordításai és fogadtatásuk = A klasszikus görög-római ókor a magyar művelődésben és tudományban*, szerk. KRÄHLING Edit, Budapest, Szenczár Kiadó, 2003, 93–103.

²¹ KNAPP Éva, *Fábchich József nyomtatásban megjelent képversei = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 8., szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Reciti, 2020, 365–377.

²² „Pindarum quisquis studet aemulari” (Hor. Carm. 4.2.1. „Mindenki Pindarost igyekszik utánozni.”) (A magyar fordítások – amennyiben külön nem jelzem a fordítót – a sajátjaim.)

²³ IMRE Flóra, *Virág Benedek Horatius-képéről*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2019/2, 170–196.

²⁴ SZEPESSY Tibor, *Pindarum quisquis studet aemulari... (Pindaros magyar fordításai Csengery után)*, *Antik Tanulmányok*, 1997/1–2, 25–34.

²⁵ Hébe zsebkönyv, 1826, Kiadta IGAZ Sámuel, 84–92.

²⁶ Új Magyar Múzeum, Pest, 1858, I, 301.

²⁷ Radó Antal a 14. olympiai ódát fordította le, ez a fordítás megjelent a *Nemzet* című napilapban, de nem sikerült megtalálnom a szöveget, mert a források nem egyeznek meg sem abban, hogy melyik évben (1885 vagy 1890), sem abban, hogy a lap hányadik számában jelent meg (349., illetve 353. – egyik szám sem létezett a megadott években, sőt ilyen oldalszámokat sem találtam).

²⁸ Hegedűs Istvánnak egy fordítását sikerült megtalálnom, ez az *Egyetemes Philologiai Közönyben* (1886, 57–63.) olvasható 6. olympiai óda, a többi fordításáról csak információt találtam: az *Akadémiai Értesítő* 1921-es évfolyamának 255–262. oldalán közölt tanulmányában Hegedűs beszámol arról, hogy lefordította Pindaros összes teljes ódáját, szám szerint 45-öt.

²⁹ PINDAROS, magyarul tolmácsolta CSENERGY János, Budapest, 1929.

arról a részéről, amely – bár kéziratban maradt – talán fontosabb, vagy legalábbis a kortárs szerzőkkel összehasonlítva modernebb, hatásosabb lehetett volna, mint a Pindaros-fordítása.

Az alábbiakban találkozunk majd azzal, hogy a fordítás Fábchich számára láthatólag csak kiegészítő része, példaanyaga nyelvészeti munkájának. Fábchich alapvetően szótárszerző volt, leglényegesebb, legnagyobb idő- és energiárfordítással készített munkája a végül befejezetlenül maradt *Magyar Kálepinus* lett volna. Ez a cím egyszerre jelöli meg művének egyik fő forrását és műfaját is: a Calepinus-szótárt, amely először 1502-ben jelent meg. Eredetileg egynyelvű latin tárgyi szótár volt, amely az újabb és újabb kiadások során végül tizenegy nyelvűvé bővült, ezek egyike volt a magyar.³⁰ Fábchich ezt a szótárt vette alapul, kibővítve más szótárak anyagaival és a régi magyar irodalom (1750-ig) tanulmányozása során szerzettekkel, valamint a kortárs tájnyelvből gyűjtött szóanyagával – sőt, az általa felismert tövekből saját maga által továbbalakított nyelvújítási anyaggal is. Tudományos jelentőségét az adja, hogy a korábbi szótárakkal szemben elveti az iskolai használat célját, és a magyar nyelv teljes szókincsét akarja feldolgozni, így egy egynyelvű, nyelvtörténeti szótárt szándékozik létrehozni, amely a jelentések történetét és kapcsolatait igyekszik kimutatni.³¹ A monstruózus feladat, amelyet magára vállalt, nyilvánvalóan tudósok egy csoportját igényelte volna, de Fábchich egyedül akarta véghezvinni. Ez egyrészt rendkívül jellemző a személyiségére, ahogyan a munkáiból megismerhetjük, másrészt ez lehetett a fő oka annak is, hogy a mű töredékben maradt.

Teljesen csak a nagy művet bevezető, a leendő szótár elveit, szempontjait, forrásait bemutató *Kengyelfutó (Prodromus)* készült el, amelyet a cenzor engedélyezett is, de amely szintén nem jelent meg, mivel Fábchichnak azt a kérvényét, hogy a művet közkielcségen adják ki, 1794-ben elutasították.³² A *Kengyelfutó* példákat tartalmaz a leendő szótárból, és ez megmutatja, hogy Fábchich nemcsak a szavak jelentéstani fejlődését, etimológiáját és származékait igyekszik ismertetni, hanem nyelvtani, prozódiai, helyesírási megjegyzéseket is tesz, illetve bőséges saját nyelvújítási anyagot is hoz, ezáltal a nyelvtörténeti szótárt szófejtő és nyelvújítási szótárba illő anyagokkal bővítve.³³

Ezeket a tényeket azért tartottam fontosnak itt megemlíteni, mert a továbbiakban látni fogjuk, hogy Fábchich szövegei a fordításkötetben is sokszor azért tűnhetnek következetlennek, néha érthetetlennek is, mert a fordítás nem elsődleges célja működésének.

³⁰ HADNAGY László, *Fábchich József mint nyelvész*, Magyar Nyelv, 1944/3, 202.

³¹ *Uo.*, 202–203.

³² *Uo.*, 203–204.

³³ *Uo.*, 205–209.

A kötet

Azért találok érdekesnek megvizsgálni szerkesztés, elrendezés, sőt tördelés szempontjából is a kötetet, mert ezek nagyon is rávilágítanak Fábchich gondolkodási és fordítási módszereire. Meg kell itt említenem, hogy a 19. század elején az volt a szokás, hogy egy-egy kötetet teljes egészében a szerző, fordító vagy kiadó tervezett meg, még a betűtípust, betűnagyságot, oldaltüköröt is. A nyomdász általában tényleg csak nyomdász volt, nem véletlen, hogy a legtöbb ekkortájt kiadott köteten az áll, hogy (például) „Nyomtattatott Streibig Jósef Betüivel”. Nem volt tehát könyvkiadó (s így szerkesztő sem) a szerző-fordító és a nyomdász között. Ezt világosan láthatjuk például Kazinczy és Berzsenyi levelezéséből, amelyben Kazinczy technikai jellegű leírásokat ad meg Berzsenyi szövegeinek kiadásához.

Frontispicium. – Ha csak a' vignett metszetik rézre, a' könyv titulusa pedig nyomtatva áll, sok exempl[ár]ban görbén esik a vignette. Erre nézve szeretném, ha a' frontispice egészen metszetrék rézre. Mit kell rendelni a' Rézműveseknek, azt felírtam az itt mustra gyanánt menő árkusra, Neidlnél egyébbel nem kell dolgoztatni a' Vinyétet. Ő metszette az én Egyveleg Irásimon állót is, és jól dolgozta azt. Ha Berzsenyi magát metszetréni akarná, azt is őreá kellene bízni mégpedig azzal a' rendeléssel, hogy a' kép és frontispice azon egy réz darabra (Platte) metszettessék. Kevesebbe kerülne a' nyomás, azon felyül pedig azt nyernénk, hogy a' Compactorok nem fogják kajlán rakni a' két képes papirost a' könyv elejébe. [...] Ezt Cicero betűkkel kell rakni, nem garmonddal, mert nem tartozik a' versek' corpusához.³⁴

Fábchich műve 368 oldalból (tehát 23 ívből) áll, ebben benne van a címlap is, és már a címlap túloldalán elkezdődik a tartalmas szöveg. (Ehhez járul még hozzá egy összehajtott és a könyvbe betett³⁵ táblázat a pindarosi sorok metrikájáról.)

A könyvnek egyáltalán nincs tartalomjegyzéke. A szöveget elvileg négy nagyobb részre lehet osztani: bevezetésszerű előzetes szövegek (2–8.), Pindaros és az aiol költők (akiket Fábchich „lantos költők”-nek nevez) fordításai (9–216.), a fordításokhoz kapcsolódó apparátus (217–359.) és végül a záró szövegek (360–368.), teljesen kitöltve a rendelkezésre álló teret. Fábchich nem csak üres oldalt nem hagy, de annyira „spórol a papírral”, hogy az egyes pindarosi ódákat, sőt a különböző aiol költők szövegeit is csak „sormintával” választja el, nem kezdi őket új oldalon. Ez a takarékoság sokszor megnehezíti a szövegek olvasását, megértését.

Nagyon érdekes viszont, hogy a fordítások között rendkívül sok „egyéb” szöveg „bújik meg”, ami szintén erőteljesen rávilágít Fábchichnak a saját munkásságával

³⁴ BERZSENYI Dániel *levelezése*, kiad. FÓRIZS Gergely, Budapest, Editio Princeps, 2014, 21, 22.

³⁵ Az én saját példányomból ez hiányzik, nyilván könnyen kiesett a könyvből.

kapcsolatos vélekedéseire, sokszor reflexióira is. Ennek bemutatásához részletesebben is taglalom a könyv felépítését.

Előzetes szövegek

A kötet 2. oldalán (tehát a címlap hátoldalán) három szöveg található.

Az első Lukianos *Kronosolón* című művének latin fordításából,³⁶ egészen pontosan a 15. és 16. caputból származó részleteket tartalmaz (azonban úgy, hogy nem jelzi a kihagyásokat). Csak egy-két félmondat itt magyarul belőle: „a műveltnék mindenből kétszerest juttassanak”, „a művelt szegény a gazdagnak küldjön viszonzásul régi könyvet, [...] vagy amit ő maga írt, [...] a gazdag pedig teljesen derűs arccal fogadja el azt, és rögtön olvassa el [...]”.

A második Fábchich saját disztichonja: „Hogyha Magyar könyvére találsz; jó légyen, / akár rossz; Meg vegyed: ámbátor olvasod / azt soha sem.” Több értelemben is szimbolikus felütés ez a disztichon Fábchich munkájához. Egyrészt a nyelv, amelyen beszél, rendkívül jellegzetes: az első sor könnyeden, természetesen szalad, a másodikba viszont nyelve „törik” az olvasónak – a „Meg vegyed”-et a 18. század vége is inkább „vegyed meg”-nek mondta volna, hiszen hangsúlyos az állítmány, a „sohasem” pedig egyértelműen nem kerülhetne a mondat végére, elvégre nem az „azt”-hoz kapcsolódik, hanem az „olvasod”-hoz. Fábchich a versben úgy kezeli a szórendet, mintha latinul beszélne (és nem is cicerói, hanem vulgáris latinul): bármi bárhová kerülhet. A másik érdekessége a disztichonnak a tagolása: úgy van nyomtatva, mintha prózai szöveg lenne. Először azt gondolhatnánk, hogy ez a nyomdász ügyetlensége volt, aki nem ismerte fel a versformát, de látni fogjuk, hogy a pindarosi ódák is prózai tördeléssel olvashatóak.

A harmadik szöveg Pierre Daniel Huet [Huetius] (1630–1721) francia tudós, filozófus, a Francia Akadémia tagjának három latin nyelvű hexameterre. Prózai fordításban: „Aki Phoebust és a Múzsákat tiszteli, amilyennek én is szívesen tartom magam, kora hajnalban felkel, meghal a szépen megírt könyvekért, és a többi dolgot, amiben nincs otthon, kineveti.” Érdekes, hogy a latin nyelvű vers versszerűen van tördelve.

Ez az oldal tehát láthatólag Fábchichnak a költői-műfordítói szerepre, a magyar nyelvű irodalom, sőt általában a magyar nyelv művelésének a fontosságára való reflexiója. Többször is találkozunk még ezzel az általa nagyon lényegesnek tartott témával a kötetben. Másrészt talán különös, hogy a nyelvújító, a magyar nyelvhasználat lelkes apostola számára mennyire természetes a latin nyelvű szöveg, milyen kevésbé van tudatában annak, hogy a latin is „idegen nyelv”, mivel ő maga gyermekkorától kezdve

³⁶ LUCIANI *Samosatensis Opera*, Amstelodami, 1743, III, ed. Ioannes Fredericus REITZIUS, 397–398., a latin fordítást Tiber. Hemsterhusius (Tjebbe Hemsterhuys [1685–1766]) holland filológus és Io. Matthias Gesner (Johann Matthias Gesner [1691–1761]) német klasszika-filológus készítette.

beszélt nyelvként használja,³⁷ fel sem ötlik benne, hogy esetleg nem mindenki számára érthető, amit latin-magyar keveréknyelven mond. Ezzel a jelenséggel a kötetben előforduló prózai szövegeiben, magyarázataiban is sokszor találkozunk.

A 3–4. oldalon található a bevezetés, *Praefatus est* címmel. Ez a szöveg elvileg magyar nyelvű, de több helyen is található benne latin kifejezések, idézetek. A bevezetés arra a kérdésre válaszol, kicsit viccelődve, hogy miért fordította le ezeket a szövegeket. Azt az indokot hozza fel, hogy először az aiol költőket fordította le szórakoztató példának a szótárához, aztán Pindarost azért, mert az is benne volt a „Henricus Stephanusban”. Ezzel egyszersmind megjelöli a szövegkiadást is, amelyet használt.

Ez a megjelölés viszont korántsem egyértelmű. Henricus Stephanus nem más, mint Henri Estienne,³⁸ francia nyomdász és klasszika-filológus, a kiváló reneszánsz graecista. Stephanus Pindarosa³⁹ 1560-ban jelent meg először, de később még több kiadása is napvilágot látott, 1566-ban, 1586-ban, 1589-ben, 1598-ban, 1599-ben, 1600-ban, 1612-ben, 1623-ban, 1624-ben és 1626-ban is,⁴⁰ és nem tudjuk, hogy Fábchich melyiket használhatta. A kötet végén, a *Jegyzések* című részben említést tesz arról, hogy „az Deák Literálist vettem az Velencei 1762. nyomtatásbul. [...] az Görög Textus szinte innen való”. Ez a kiadás⁴¹ Johann Albert Fabricius, német klasszika-filológus bevezetésével jelent meg, viszont nem tartalmazza az aiol költőket.

A bevezetés további részében arról beszél, hogy Kőszegen tanult meg görögül, a „Kőszögi Universitásban”, ami természetesen a kőszegi gimnáziumot jelenti. Ezután következik a bevezetésnek az a része, amelynek az lenne a feladata, hogy segítsen eligazodni a kötetben. Ez nagyon is fontos lenne, mert – ahogy már említettem – tartalomjegyzék nincs. Ráadásul itt, a bevezetésben sem különíti el semmilyen tagolás (például bekezdés) ezt a részt az eddigi – jobbra – érzelmi természetű megjegyzésektől. Megfogalmazása könnyed, persze a Fábchich-féle darabos könnyedséggel az, és ebből következőleg nem könnyen érthető. „[H]a az verseket olvasod, huzd ki Herkulesnek hét oszlopu Tábláját; az mutatja meg, hogy az első sor, mely 15 számmal jegyeztetött itten, az Táblán ugyan az 15 szám szerint Anapesztikus.” Ez a mondat a mellékelt táblázat használati utasítását adná meg, de használati utasításnak bizony homályos. Nekem nem sikerült rájönnöm, hogy miért Herkules táblája ez a táblázat, pedig elég alaposan többször is végigolvastam Fábchich munkáját. Az sem világos,

³⁷ BARTHA, 8–9. A győri gimnáziumban, ahol működött, „forradalmi” újításnak számított, hogy néhány témát nem latinul, hanem magyarul tanított. *Uo.*, 22.

³⁸ FRITZ FUNKE, *Könyvismeret*, Budapest, Osiris, 2004, 205.

³⁹ PINDARI *Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia. Caeterorum Octo Lyricorum carmina, Alcaei, Anacreontis, Saphhus, Bacchylidis, Stesichori, Simonidis, Ibyci, Alcmanis, Nonnulla etiam aliorum*. Omnia Graecè et Latinè., Anno MDLX, Excudebat Henr. STEPHANUS, illustris uiri Huldrichi Fuggeri typographus.

⁴⁰ Az adatok innen származnak: PINDARI *carmina ex interpretatione Latina emendatiore*. Curavit Christian Gottlob HEYNE, Gottingae et Gothae, 1774, II, 109–110.

⁴¹ *Omnia PINDARI quae exstant Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia. Cum interpretatione Latina. Praemittuntur in hac Veneta novissima editione, quae de Pindaro et ejus Scriptis habentur in Bibliotheca Graeca Io. Alberti FABRICII. Venetiis, MDCCLXII, Typis Gasparis Girardi.*

hogy miért nevezi hét oszlopúnak a táblát, amelyben függőlegesen hat oszlop helyezkedik el, amelyeknek számozása a római II-től a római VIII-ig tart.⁴² A táblázat használatára említett példa (amely az 1. olympiai óda első sora egyébként) annyit mutat meg, hogy a táblázat a Fábchich által követett metrikáról szól, a táblázatban a 15. számú ábrácska a következőképpen fest:

υ υ –	υ υ –	υ
– –	– –	
– υ υ	– υ υ	

Ezt az ábrát én úgy olvasnám, hogy az ilyen típusú (15-ös számmal jelzett) sorok két darab anapesztusból és egy rövid szótagból állnak, az anapesztusokat helyettesítheti spondeus vagy daktilus. (Abba itt nem szeretnék belemenni, hogy a modern kiadások máshová teszik a sorhatárokat, és máshogyan hallják a pindarosi ódák metrikáját is – ez a mai napig meglehetősen vitatottnak tűnik.) Nem vagyok viszont biztos benne, hogy a korabeli olvasó számára ez az ábra a hozzá fűzött magyarázattal mennyire lehetett világos. Érdeemes viszont megjegyezni, hogy a táblázat egy térképre, Kószeg környékének térképére van rárajzolva. Egyfelől bájos lokálpatriotizmus ez, másfelől viszont teljesen értelmetlen és az olvasó figyelmét elvonó gesztus.

„[H]a bővebb (sic!) tudósítást kívánsz, Homérikus Hysteronproteronnal fásasztlak. rántsd ide az könyvnek végéből Nyolc Római számu Jegyzéseimet.” – A mai befogadó, ha filológus vagy irodalommal foglalkozik, tudja, mi az a hysteronproteron (bár az, hogy hogyan jön ide Homéros, nem világos). Mit csinált vajon a 19. századi olvasó? Megnézte a VIII. számú „jegyzés”-t, amely így kezdődik: „Horatiusnak, Kvintilianusnak rövid, de fontos Cenzuráján kívül semmiféle Dissertatióra még Heynében sem akadtam.” (A „Cenzúra”-t én véleménynek, a „Dissertatio”-t magyarázatnak értem.) Azt nyilván nem róhatjuk fel Fábchichnek, hogy nem ismerte Heynének az 1798-ban megjelent Pindarosát,⁴³ amely elég bőséges latin nyelvű kommentárt is tartalmaz (az 1. olympiai óda például [szöveg és kommentár együtt] 19 oldal). Már az is komoly és alapos munkára vall, hogy utánanézett Heynénél a kommentárnak, de csak a korábbi, 1773-ban megjelent, még kommentár nélküli szövegkiadást⁴⁴ találta meg. A későbbiekben viszont látni fogjuk, hogy valószínűleg használta az 1798-as Heyne-kiadást is.⁴⁵ Így aztán nehezen érthető nemcsak az, hogy miért

⁴² Erről a metrikáról szóló részben beszélek még, és valószínűsítem, hogy milyen elképzelés állhat a háttérben.

⁴³ PINDARI *carmina cvm lectionis varietate et adnotationibus itervm cvravit*, Chr. Gottl. HEYNE, Gottingae, 1798.

⁴⁴ PINDARI *carmina cvm lectionis varietate cvravit Christian*, Gottlob HEYNE, Gottingae, 1773.

⁴⁵ A „VII. Az Kommentáriusokról” című „jegyzés”-ben (FÁBCHICH, 356.) meg is említi, hogy 1801-ben megtalálta az 1798-as Heyne-kiadást, amelynek használatát sok helyen láthatjuk a kötetben. Érdekes, hogy ezt a bevezetésben miért nem említette meg.

állítja a függelékben, hogy nem talált Heynében magyarázatot, hanem hogy még a bevezetésben is utal erre a negatívumra. A VIII. számú „jegyzés” a továbbiakban Fábchich személyes véleményét tartalmazza egyrészt arról, hogy a római irodalom nem tudott olyasmit produkálni, mint Pindaros, másrészt arról, hogy ő maga miért csodálja Pindarost,⁴⁶ harmadrészt arról, hogy neki melyek a kedvenc Pindaros-ódái.

A bevezetés tehát nem sokat segített a korabeli (vagy akár a mai) olvasónak abban, hogy eligazodjon a könyvben: nincs tartalomjegyzék, és a bevezetés használati utasítását sem könnyen értjük. Egyrészt nyelvileg is nehéz: nemcsak népies, hanem a viccelődő, túlságosan személyes hangnem is zavarja a megértést, a latin és görög kifejezéseknek a mondatokba beleépítéséről nem is beszélve. Másrészt rengeteg olyan dologra utal, ami neki természetes, de az olvasónak korántsem. Nem beszél viszont arról (amit elvárnánk egy bevezetéstől), hogy milyen módon rendezi el a lefordított szövegeket és a hozzájuk tartozó megjegyzéseit, és miért éppen így. (Később a kötetben sincsenek keresztutalások, lábjegyzetek.) Azt, hogy mi hol található, csak példaképpen említi, és amint láttuk, ez igazából nem segít a tájékozódásban.

A bevezetés ezzel zárul: „melly verseket Pindarus egész élete folytán egyenként irdogalt, (sic!) én három hét héján egy esztendő alatt le fordítván kerekembe semmi bomlást nem tapasztalék”. Dicsekvés ez vagy álszerénység? Ez a típusú megjegyzés, hogy a szerző milyen, látszólag képtelen gyorsasággal dolgozott, nem ritka a korban: Édes Gergely is azt írja Horatius-fordításainak előszavában: „Az egész Horác’ fordítása nékem nem tölt fél esztendőbe [...]”⁴⁷

A következő oldalakon (5–8.) tulajdonképpen reklám következik: „Iudicia Doctorum Virorum de hac Versione et Opere”⁴⁸ Az 5–6. oldalon Alexander Balogh latin nyelvű levele található Fábchichhez, melyben gratulál a munkájához,⁴⁹ a 6–7. oldalon Ladislaus Nagy de Perecseny latin nyelvű disztichonos dicsőítő verse található Fábchich munkájáról,⁵⁰ a 7–8. oldalon pedig Joannes Nagy szanyi plébános alkaioszi formában írt, *Lantolag* című dicsőítő verse és rövid latin nyelvű laudációja található Fábchichről.⁵¹

⁴⁶ Például: „az csillag vártást nem lesteti tornyában, hanem ég felé röpteti”. FÁBCHICH, 357.

⁴⁷ *Horác’ munkái hasonló nemű versekkel megmagyarázva*, ÉDES Gergely által, Pesten, 1819, VIII. p.

⁴⁸ „Tudós férfiak véleménye erről a fordításról és munkáról.”

⁴⁹ Balogh Sándor győri kanonok Fábchich barátja és főnöke volt, igazgató a győri gimnáziumban, ahol Fábchich is tanított.

⁵⁰ Perecsényi Nagy László szolgabíró volt, azonkívül igen nagy termékenységű író és költő. Lásd *Perecsényi Nagy László = Magyar életrajzi lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/perecsenyi-nagy-laszlo-77404/>

⁵¹ Nagy Keresztély János Sopron vármegye táblabírája és a korban jól ismert költő volt. Lásd *Nagy Keresztély János = Magyar életrajzi lexikon*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nagy-janos-nagy-keresztely-janos-76FFC/>

Fordítások

A szövegelemzés közelebbi tanulságairól alább fogok beszélni, itt csak ennek a résznek a felépítését ismertetem.

A fordítások Pindaros epinikionjaival kezdődnek (9–139.), a hagyományos sorrendben, tehát először az olympiai, majd a pythói, a nemeai, végül az isthmosi ódák következnek. Érdekes itt néhány szót szólni arról, hogy milyen elrendezésben közli az epinikionok fordításait Fábchich.

Az első olympiai óda előtt a lap tetején van egy kis metszet, amely egy bal karjával lanton támaszkodó, jobb kezével pedig babérmagányos magasra emelő, sugárkoszorús fejű, mezítelen kis Erós-figurát ábrázol, a háttérben oszlopcsarnokokkal. A továbbiakban viszont nem kezdődik minden óda külön oldalon, csak sorminta és a címmegjelölés választja el őket.

Az epinikionok címmegjelölése így néz ki: *I. OLIMPIAI DAL*.⁵² / *SZIRAKUZAI HIERO KIRÁLY*. Az óda megjelölése alatt tehát alanyesetben áll a címzett neve, mindez nagybetűvel. Ezután a legtöbb ódánál magyar nyelvű, prózai ajánlás következik ugyanazzal a betűtípussal szedve, mint lentebb a szöveg; az 1. olympiai óda esetén 11 soros ajánlás Balogh Sándornak. Az ajánlások szereplői Fábchich barátai és ismerősei, gyakran maguk is írók, költők, műveik címét és megjelenésének időpontját is precízen közli az ajánlás, sokszor azzal a megjegyzéssel, hogy „nékem jól akaró, és tévő Uramnak”. Nincsenek nagyon sokan (21 név szerepel, néhány közülük [például Balogh Sándor] többször is), a 2. isthmosi ódát pedig 27 teljes titulussal megnevezett „Mecénás uraknak” ajánlja. Ebből is elég jól látszik, hogy Fábchich mennyire igyekezett kevés jómódú ismerősét megnyerni arra, hogy támogassák őt anyagilag munkáinak a kiadásában. Van azonban néhány érdekes, mondhatni igazán hazafiúi érzelmen alapuló ajánlása is, például: „Az Kószögi Gimnáziumnak, kibem tanultam”; „Az magyar főköltős anyáimnak, nénémnek, húgaimnak”; „Az Győri Gimnáziumnak, kibem tanítottam”.

Az ajánlás után a szöveg a sztrophé-antisztróphé-epódosz beosztás jelölésével kezdődik: „I. Jobb Vers 17 Sor”.⁵³ Ennek értelmezését megtaláljuk a bevezetésben: „az Jobb, Bal, Álló verseknek kulcsát meg látod az első Olimpiai Kommentáriusok előtt, kiket minden dal mellé vehetsz”. Csakugyan, a 220–221. oldalon elmondja, hogy a sztrophé, antisztróphé és az epódosz az éneklő kar mozgásával függ össze, amelyet ő a világegyetem mozgása leképezésének tekint, bár azt nem mondja el, hogy ezt az értelmezést milyen forrásból vette.⁵⁴ A „17 Sor” a rész [itt a sztrophé] hosszúságát jelöli, hogy így könnyebb legyen követni a metrikát.

⁵² Az ódát vagy epinikiont Fábchich következetesen „dal”-nak nevezi.

⁵³ FÁBCHICH, 9.

⁵⁴ Az értelmezés valószínűleg a Stephanus-féle kiadás latin magyarázatából származik, én az 1586-os kiadás 377–379. oldalán találtam meg.

Ezután következik a szöveg: „15 Leg helyesb ugyan az víz, 24 Az arany szem úgy ragyog 17 Az kevély szökrényben, 14 Hogyan éjtszaka kedves 5 Az lobogó tűz”.⁵⁵ A szöveg folyamatosan, sorkizártan van szedve, közötté a számok, amelyek a sorok metrikájára utalnak, a táblázatnak feleltethetők meg, ahogyan a bevezetésben Fábchich utalt rá. A számok az első epódosz után elmaradnak, innentől a sorkezdetet csak a nagybetű jelzi (ez persze nem egyértelmű, mert a tulajdonnevek is nagybetűvel kezdődnek), és innentől (ugyanolyan arab számmal, mint eddig a metrikára utaló számok) jelzi, hogy hányadik sztrophé, antisztrophé és epódosz következik (de ezeket azonos számmal, egymástól meg nem különböztetve).

2 Mi nagyobb örömmel Ha költemény tellyes, Nagy tekintetekkel Szava-
inkat előzi: Mert hihetővé Gyakorta tesz hihetlent, bölcs tanúk Az utánna
folyt napok. Igen illik, Istenrűl Kiki tisztesen ejtse szavát: Kisebb bünbe ve-
gyítne magát. Az előbbiek úgy e hazudtak O Pelopsz te reád? foglak én most
Föl emelni: mikorban Szentséges ebédre marasztott Az atyád Szipilusnál
Háladatos vacsorát minden Istenre szerezvén; El ragadád Neptune magad-
hoz 2 Bódult szerelemben.⁵⁶

Ahogy az idézett rész is mutatja: nagyon nehezen áttekinthető a szöveg, nem lehet folyamatosan (netán ritmikusan) olvasni.

Fábchich számára minden bizonnyal világosnak, sőt logikusnak tűnhetett ez a tördelés, az olvasóinak – ha ugyan elég időt és energiát fektettek bele, hogy megfejtsek a logikáját, valószínűleg jóval kevésbé lehetett követhető. Nagyon érdekes azonban az is, hogy az aiol költőket már nem ilyen gyötrő tipográfiával közli, hanem a szokásos strófatördeléssel. Nem világos számomra, hogy ennek a sajátos nyomtatási módnak csakugyan a helytel valóságos oka, vagy talán az, hogy bármennyit értekeznek is (az alábbiakban lesz még erről szó) Fábchich Pindaros metrikájáról, igazából ő maga sem hallja versszerűnek ezt a ritmikát.

Az epinikionok után következnek a fragmentumok (*Pindarusnak ereklyéi*, 139–150.), majd ezt a részt egy Sajnovich János emlékére írott ódacska zárja, amelyet 40. számmal közöl a 39 fragmentum után *Clemens Alexandrinus* alcímmel. Fábchich idézi a Stephanus-féle kiadásban⁵⁷ a fragmentumok közt közölt (és a kiadás szerint Clemens Alexandrinusnál található – bár a kiadás nem adja meg, hogy hol) töredék szövegének latin fordítását: „Ipseque volat sub terra, et super coelum Astronomiae dans operam, et omnium omni ex parte naturam perscrutans.”⁵⁸ Ez azonban csak a vers ötletét adhatta, maga a kis óda szövege lényegében független tőle.

⁵⁵ FÁBCHICH, 9.

⁵⁶ *Uo.*, 10–11.

⁵⁷ Én az 1586-os kiadás 409. oldalán találtam meg.

⁵⁸ „Ő maga egyrészt a föld alatt repül, másrészt az ég fölött, az astronomiának adva munkát, mindennek a természetét minden oldalról jól megvizsgálva.”

Ezután következnek az aiol költők fordításai (151–216.): ebben a részben egy-egy szerző előtt található ajánlások (a Pindaros-ódák ajánlásaihoz még további öt szereplőt adva). Fábchich kissé szabadon kezeli a Stephanus-kiadás szövegeit. Alkaios első szövegének fordításához mellékeli például Horatius 1.9. carmenének a „Paraphrasticus” fordítását, az Anakreón-corpus elé saját négy versét teszi (amelyek közül a negyedik latin nyelvű); az Anakreón-verseknél még Stephanus latin címeit fordítja le, de Bakchylidéstől kezdve már saját maga ad címeket a verseknek – többnyire magyarul, olykor latinul.

Apparátus

Az apparátus első eleme a pindarosi *vita*: *Pindarus élete Az Tolmács, Szuidás, Fabricius, Hamberger rendi szerint* (217–220.). Az életrajz egyik forrása a Stephanus-féle kiadásban található *vita*.⁵⁹ Fábchich valószínűleg innen vette a Suda-lexikonból származó adatokat is, mert Stephanus a forrást megemlítve hozza ezeket. Johann Albert Fabricius *Bibliotheca Graecája* 1705 és 1728 között jelent meg.⁶⁰ Fábchich a győri könyvtárban bizonyára könnyen hozzáférhetett ehhez a korban nagyon nagyra tartott és népszerű műhöz. A Pindarosról szóló rész a II. kötetben található a XV. caput 1–7. pontjaiban.⁶¹ A szöveg nem elsősorban Pindaros életével foglalkozik (ezzel kapcsolatban lényegében a Suda-adatot idézi), viszont alaposan tárgyalja a Pindaros-kiadásokat, és bőven említi a scholionokat is. Georg Christoph Hamberger a Göttingeni Tudományos Akadémia titkára volt, és írt egy művet *Zuverlässige Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern vom Anfange der Welt bis 1500* címen. Ennek első részében található a Pindarosról szóló szöveg,⁶² amit Fábchich használt. Fábchich életrajza az ezekben a forrásokban és a scholionokban található utalások alapján mesél Pindaros életéről (kb. másfél oldal terjedelemben), majd Pindaros nagyságáról elmélkedik, különféle ókori szerzőket idézve (Quintilianus, Horatius, Ovidius, Platón, Clemens Alexandrinus). A továbbiakban megemlíti néhány kiadást és latin fordítást, végül oda konkludál, hogy „Deák uraimék Ditirambust soha sem csináltak [...]”, valamint, hogy „az Magyar nemzet az napkeleti Görög nyelvel (sic!) való atyafiságát megösmerteti, és Európának valamennyi nyelveit meg haladja”.⁶³ Ez a Leitmotiv még sokszor vissza fog térni Fábchich szövegében.

A következő elem *Az Jobb, Bal, Álló Versrül* című rész a 220–221. oldalon, amelyről fentebb már beszéltem. Ezután következik (elvileg) a kommentár: *Pindarus Énekeinek Magyarázata* (221–311.). Érdeemes viszont szemügyre venni, hogy milyen

⁵⁹ Az 1566-os kiadásban az 568–576. oldalig található.

⁶⁰ Később Gottlieb Christoph Harless 1790 és 1812 között újra kiadta és folytatta Fabricius művét.

⁶¹ *Io. Alberti FABRICII Bibliotheca Graeca*, Hamburgi, 1705, II, 532–538.

⁶² Georg Christoph HAMBERGER, *Zuverlässige Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern vom Anfange der Welt bis 1500*, Lemgo, 1756, I, 149–155.

⁶³ FÁBCHICH, 220.

„magyarázat”-ot fűz a szövegekhez Fábchich. Alább példaként az 1. olympiai ódához fűzöttetkeket tárgyalom részletesebben, de a témák és az arányok a többi óda kommentárjában is hasonlóak.

Az I. Olimpiainak Sommája a 221–223. oldalon található:

Minden Viadalokat elsőségével meg előz az Olimpiai, kiben paripával győző Hiero dicsértetik 1–37. Által ugordik Pelopszra, ki hajdan Pizát, és Olimpiát el foglalta, és az Altisban bajnok gyanánt tisztöltetik 159. Viszsa tér Hierónak dicsérésére, és áldomást kíván.

Ez a szöveg csaknem szó szerinti fordítása Heynének az 1798-as kiadásában az első olympiai óda elé helyezett *Argumentum*ának:

Omnium certaminum primarium ac princeps est Olympicum, in quo victoriam celete retulit Hiero, carmine celebrandus 1–37. Sequitur digressio de Pelope, qui Pisam olim et Olympiam occupavit et intra Altin pro heroe colitur – 159. Redit poeta ad laudes victoris, et facit bona vota – ad f.⁶⁴

A következő bekezdésben – térköz nélkül és azonos betűtípussal – ez következik: „Az következő 14 Olimpiai Daloknak Magyarázatját közlönyben adta Pupikoffer Ágoston [...], melyben az Görög Skoliastest Deákra fordította”⁶⁵ A magyarázatokat, a kommentárt tehát ezzel az utalással helyettesíti. Ezután arról beszél, hogy miért lehet a hagyományos kiadási sorrendben ez az óda az első (mert Pelops az alapító hőse a versenyeknek, és mert ezt tartja a legszebbnek Lukianos).

Fábchichnek lényegében két olyan megjegyzése van, ami kommentárszerű. Érdekes módon nem görögül idézi azt a kifejezést, amelyhez a kommentárt fűzi, hanem latin fordításban:

Optima quidem oda céloz, hogy az négy viadalokból hasonlítás által megmutassa, hogy első az Olimpiai, hasonló világnak alapotonyival⁶⁶ él, némely bölcsék után az leghasznosabb, jelesebb vizet fogja. három, úgy mond, leg jobb (sic!) az világon; viz nélkül nem élhetsz, az arany ki mondotta, hogy nem leg jobb? tűz éjjel szebb, hogy sem nappal; [...].⁶⁷

⁶⁴ HEYNE, 1798, 3 (81.). „Az összes versenyek közül tekintélyes és az első az olympiai, amelyen a lófuttatásban a győzelmet Hierón szerezte meg, akit a dal ünnepel 1–37. Ezután egy kitérés következik Pelopsról, aki Pisát és Olimpiát elfoglalta, és akit az Altisban hērōsként tisztelnek – 159. A költő visszatér a győztes dicséretére, és jókívánságokat mond – a végéig.”

⁶⁵ Pupikoffer Ágoston (1734–1783) a budai egyetemen tanított, 1779-ban adta ki „*Pindari Olympia, cum explicatione in usum juventutis dedit*” című munkáját.

⁶⁶ Az *alapotony* szó valószínűleg saját nyelvújítási találmánya, a szövegkörnyezet alapján az „alapelem”, „arkhé”, „principium” jelentésben használja.

⁶⁷ FÁBCHICH, 222.

Ezzel az értelmezéssel valószínűleg egyet is érthetünk. A továbbiakban Heynével vitatkozik, aki az őselemek létrejöttének sorrendjével, a kozmogóniával értelmezi a verskezdetet.⁶⁸

A másik: „187. conversari.⁶⁹ gyomrosan cáfolja Pindarust Lucianus 17. 9. de Mercede conductis⁷⁰.” Ez a megjegyzés a következő Pindaros-szöveghez kapcsolódik: „ἐμέ τε τοσσάδε νικαφόροις / ὀμιλεῖν, πρόφαντον σοφία καθ’ Ἑλληνας ἔοντα παντᾶ.”⁷¹ A Lukianos-szöveg, amire Fábchich utal, azokon a görögökön gúnyolódik, akik a gazdag rómaiakhoz csatlakoznak, és a lakomákon kénytelenek elviselni azok műveletlenségét.⁷² Fábchich tehát tulajdonképpen a szöveg tartalmához szól hozzá elég reflektálatlanul, mintegy „igazságot téve” a két görög szerző közt.

Ezután egy sor kihagyással és ritkítva szedett bold betűformával ez következik: „Fő Tisztoletü Apátur!” A 223–225. oldalakon egy levél található Balogh Sándorhoz, akinek az ódát ajánlotta. A szöveg nemcsak hosszú, de finoman szólva is talpnyaló, azonosítja pártfogóját Hierónnal: „ez dalban termetes képedet, uri személyedhöz illő csinos vagyonodat lerajzolva kinek kinek szeme láthatja, hiszen mintha reád szabta volna Pindarus ezen dalt úgy, mint deli termetedhöz vagyon szabva ritka szépségű, és árrú (sic!) Farkasbundád [...]”⁷³ A továbbiakban leírja B. S. városi házát, könyvtárát és ritkaságtárát, azt, hogy 1776-ban szónokversenyen győztes volt, 1794-ben káptalani méltóságba emelte II. Ferenc király, és ő (Fábchich) erről alkaioszi ódát írt, mindezt bőséges latin idézetekkel fűszerezve, mi több az idézetek (viszonylag) pontos helyét is megadva a szövegben. A 226. oldalon olvasható a B. S. tiszteletére írt dicsőítő óda, majd a 227. oldalon azt meséli el, hogy mennyire örült annak, hogy ezt az ódáját megdicsérte Sárdi Somsich János prépost.

A többi ódához fűzött „magyarázat”-ok is hasonlóképpen néznek ki: a tényleges kommentár(nak nevezhető) szöveg 4–5 sor, ezután pedig általában több oldalnyi személyes emlékezés és dicséret következik azokról, akiknek az ódát ajánlotta, gyakran saját verseivel, fordításaival megtoldva. Így a kötetnek ebben a részében Fábchichtől összesen 192 sornyi saját verset és 579 sornyi fordítást olvashatunk. Ez utóbbiak általában latin szerzők szövegeinek fordításai.⁷⁴ A 312–328. oldalon az aiol költőkhöz fűzött hasonló típusú kommentárok következnek.

Számomra megdöbbentő volt végigolvasni a kötetnek ezt a részét. Nem is arra hivatkoznék itt, hogy manapság mennyire mást gondolunk a kommentár műfajáról,

⁶⁸ HEYNE, 1798, 4 (82.).

⁶⁹ A *conversari* a ὀμιλεῖν fordítása.

⁷⁰ FÁBCHICH, 223.

⁷¹ Pind. *I. Ol.* 115–116. („én pedig addig a győztesekkel / lehessen együtt, minden bölcsességben messze kitűnve a hellének között.”)

⁷² „Akik bérért csatlakoznak a gazdagokhoz, s az ilyenek »baráti« körébe kerülnek, ami valójában a rab-szolgátságukat jelenti.” LUKIANOSZ, *Akik fizetésért elszegődtek*, ford. BOLLÓK János = LUKIANOSZ *összes művei*, Budapest, Magyar Helikon, 1974, I, 447–474.

⁷³ FÁBCHICH, 223.

⁷⁴ Ovidius, Martialis, Phaedrus, valamint sok neolatin szerző is szerepel köztük.

hanem arra, hogy ha Fábchich kortársainak fordításköteteit vizsgáljuk meg, azoktól is mennyire eltér ez a corpus. Összehasonlításként talán Virág Benedeknek Horatius *Ars poeticájából* készült és 1801-ben megjelent prózai fordítását⁷⁵ említeném. Ebben a kötetben is van a címlap utáni oldalon egy oldalnyi ritkított, kurzív nagy betűkkel szedett ajánlás, amely azonban csak a mecénás nevét és titulusait sorolja fel. Ezután a 7–32. oldalon *Bévezetést* találunk, amely csakugyan Horatius *Ars poeticájáról* szól, illetve a művet elemzi abból a szempontból, hogy mit miért tart benne fontosnak a fordító, és vannak a kiadásban *Jegyzések* is, amelyek általában a szövegértelmezésre vonatkoznak, és gyakran hivatkoznak más kiadásokra és kommentárookra.⁷⁶ Fábchich apparátusának utolsó része a *Jegyzések* (328–358.): ezek elvileg a szöveg értelmezéséről, főleg pedig a metrikáról szólnak (erről lentebb még beszélek).

I. *Az Négy Rétű Pindarusról* – itt már a címet sem értem. A szöveg sem nagyon világítja meg, mit ért ezen Fábchich: „Négy Oszloposan adom Pindarust; ha nyolc rétűen adná is valaki, eleget nem tenne mélységes értelmének”.⁷⁷ A „négy oszlop” kifejezés úgy hangzik, mintha valamilyen kiadástechnikai szempontra vonatkozna, mintha egymással párhuzamosan jelenne meg többféle szöveg, például a görög, egy szó szerinti latin fordítás, esetleg egy költőibb latin fordítás és Fábchich magyar fordítása. Erre utalna a következő mondat: „az Deák Literalist vettem az Velencei 1762. nyomtatásból”,⁷⁸ illetve egy későbbi mondat: „Henricus Stephanus nem magyarázta szórul szóra. mint az Literalis mint az Paraphrasticus Tolmácsnak vannak okai, mellyeket előljáró beszédekben elől hordanak”.⁷⁹ A probléma csak az, hogy – ahogy fentebb már ismertettem – a Pindaros-szöveg csak Fábchich fordításában jelenik meg, nincs mellékelve sem görög eredeti, sem latin fordítás, és a fordítás nyomdai formátuma is a prózai szöveghez hasonlóan sorkizárt. Az egyetlen feltételezés, amivel ezt az ellentmondást fél tudnám oldani, az lenne, hogy amikor Fábchich ezt a jegyzetet írta, akkor még másféleképpen akarta kiadni a szöveget (göröggel, latin fordítással, valamilyen értelmezéssel a saját fordítása mellett), és aztán, amikor megváltoztatta a kiadás formátumát, nem írta át ezt a megjegyzést. Ez a „jegyzés” tájékoztatja egyébként (bár meglehetősen pontatlanul) az olvasót arról, hogy Fábchich milyen szövegkiadásokat, kommentárokat használt.

A következő II. *Az Görög Bötűnek Olvasásáru* című rész a görög szavak átírásáról beszél, az ezután pedig lényegében mind a metrikával foglalkoznak (erről még lesz

⁷⁵ HORÁTZIUS' *Poétikája*, Pesten, 1801.

⁷⁶ Csak találomra: „Accessit numerisque modisque licentia major. A' *teátrómi Kar nem vigyázott az éneklésben arra, mellyik szó-tag hosszú, mellyik rövid: sem arra, mikor kell fenn, mikor kell alatt énekelni.*” (HORÁTZIUS, 99.) Virág munkájában is találhatóak saját versei és más költőkből készített fordításai is – a kötet végén (103–123.) lévő „*Toldalék*”-ban.

⁷⁷ FÁBCHICH, 328.

⁷⁸ *Uo.*, 328–329.

⁷⁹ *Uo.*, 329.

szó): III. Az *Prozodiárul*, IV. Az *Mutató Táblárul*,⁸⁰ V. *Pindarusnak verseirül*.⁸¹ A VI. Az *Fordítási Mesterségemrül* című rész a saját a metrikai gyakorlatáról beszél.

A VII. Az *Kommentáriusokrul* című „jegyzés” első mondata meglehetősen árulkodó azzal kapcsolatban, hogy Fábchich maga is tisztában volt a saját fordításának nehezen érthető voltával: „Akár Görög, akár Deák, akár Magyar Pindarust végy kezedben; ezek nélkül nehezen fogod érteni”. Ezután a megjegyzés után említ néhány kommentárt, bár – ahogy eddig is láttuk – korántsem pontos adatokkal. Azt is beismeri itt, hogy ő maga végül mégsem készített kommentárt az összes szöveghez, amint azt az első „jegyzés”-ben még ígérte. Azt is magyarázza, hogy miért olyan az egyes kommentárjainak szerkezete, amilyenek a korábbiakban találtuk: „közben néhány verset szántszándékkal iktattam, hogy az Olvasót az netalán unalmas kommentáriusoktul félre szólítván valamelly Episodiummal mulassam [...]”.⁸²

Fábchich tehát – azt kell mondanom – lényegében lemond az értelmezés, érthetőség céljáról: ez is olyasmi, amivel más kortárs fordítóknál nem találkoztam. Viszonyításként egy másik Horatius-fordítót idézek, Édes Gergelyt, aki Horatius-fordítását a latin eredetivel párhuzamosan, bilingvis módon adta ki, azért „[h]ogy az Oskolai Tanulók ’s mások-is mind az eredetit, mind a’ fordítást azonnal szemek előtt tarthassák és a’ magyarázatot segédül vehessék”⁸³ és határozottan kimondja: „Csak hogy előttünk tart-suk ezt: Nem magamnak írok, szükség hátt hogy a’ kiknek írni akarok, megértsenek”⁸⁴ Fábchich mintha mellőzné ezt a törekvést, a magam részéről legalábbis úgy látom, ő kifejezetten a saját szórakoztatására ír. Az utolsó, VIII. *Pindarusnak Stilusárul* szóló „jegyzés” is inkább a saját egyéni véleményét fejt ki arról, hogy mi tetszik neki Pindarosban, melyek a kedvenc versei tőle.

A *Béfekezés*⁸⁵ Ovidius *Metamorphose* utolsó 9 sorának fordítása, ezután még egy csillagászati jelekkel leírt dátum következik, valamint a cenzor engedélye a nyomtatásra. De mivel az ívből még maradt néhány oldal, *Post fatus est* címmel következik egy reklám arról, hogy Fábchich már lefordította Aischylost és Sophoklés felét, és reméli, hogy a közeljövőben meg is jelentetheti, illetve még néhány megjegyzés, egyrészt az isthmosi játékok történetéről, másrészt néhány magyarázat három pindarosi ódához, a 11. pythóihoz, a 2. és a 3. nemeaihoz. Hogy miért épp ezekhez, azt nem tudom.

A kötet áttekintése alapján én úgy látom, hogy Fábchich nemcsak formailag nem tervezte meg olyan pontosan a könyvét, ahogyan azt Kazinczy javasolja Berzsenyinek,⁸⁶ hanem egyrészt a koncepciója is változott a szövegek megírása és a kiadás kö-

⁸⁰ Ez a rész elvben a csatolt táblázatot magyarázza, gyakorlatilag a saját metrikai meglátásairól szól.

⁸¹ Ez elvileg a metrikával kapcsolatos szakirodalomról tájékoztat, gyakorlatilag a scholiastáknak és Hermann-nak a Pindaros metrikájáról való nézeteit ismerteti, illetve azokkal vitatkozik.

⁸² FÁBCHICH, 356.

⁸³ *Horác’ Munkáji hasonló nemű versekkel megmagyarázva*, ÉDES Gergely által, Pesten, 1819, VIII.

⁸⁴ *Uo.*, X.

⁸⁵ FÁBCHICH, 358–359.

⁸⁶ Lásd a kötetről szóló rész elején idézett Kazinczy-levelet.

zött,⁸⁷ másrészt a kötet funkciójában nagy súlyt képviselt az, hogy Fábchich ezzel a kötettel szeretett volna minél több támogatóra, mecénásra szert tenni további művei megjelentetéséhez, és ez a tudományos és szépirodalmi szándékot sok helyen háttérbe szorította a reklám javára.⁸⁸

Metrika

A 18. század végén nincs még megegyezés a magyar metrika konvencióiról. Ezt Fábchich is megállapítja: „Méglen egy Magyar Tudós Társaság öszve nem áll, ki ez kérdésre meg felelhet, csalhatatlan regulát nem követhetünk. kiki Saját vélekedéseivel szabadon sétál az Muzsáknak kertjében. ott közös, rövid, hosszu nótáját éneköli. ki mer ellene mondani?”⁸⁹ Több különböző alapkonceptió van a korszakban, lényegében abból indul ki mindegyik, hogy a görög-latin metrikai szabályokhoz mennyiben kell hasonulnia a magyar metrikának.

Három téma körül csoportosulnak a problémák: az *elisio*, a *muta cum liquida*⁹⁰ és az, hogy a 'h' vajon önálló fonéma (mássalhangzó) vagy csak hehezet, tehát a magánhangzót vagy a mássalhangzót módosító kiejtési elem. Az *elisiót* magyarra talán „kiesés”-nek lehetne fordítani,⁹¹ és azt a jelenséget jelöli, amikor a latin és a görög nyelvben a szóvégi és szó eleji magánhangzó találkozásából eredő hiátust a versben (a görögben a prózában is) úgy szünteti meg a kiejtés, hogy az egyik magánhangzót (általában az első szó végén állót) nem mondja ki. A *muta cum liquida* az a verselési jellemző, hogy bizonyos esetekben két egymás után következő mássalhangzó nem számít kettőnek, vagyis nem nyújtja meg a szótagot. A *muta* és a *liquida* meghatározása nem azonos a latinban és a görögben. A latinban *mutának* számít elvileg a 'p', 't', 'k' és a 'b', 'd', 'g' hang (olykor az 'f' is így viselkedik),⁹² a görögben ehhez hozzá jön a 'ph', 'th', 'kh' hang is. *Liquidák* a latinban az 'l' és az 'r' hangok, a görögben így viselkednek ezeken kívül az 'm' és az 'n' hangok is.⁹³ Ezek a szabályok a latinban általában szigorúan (tehát majdnem minden esetben) érvényesülnek, a görögben viszont jóval lazábban, gyakoriak a kivételek. A 'h' hang kérdése a görög nyelv számára nem metrikai kérdés, hanem fonetikai, nem fordul elő szó közben, és általában nincs jelentésmegkülönböztető szerepe. Valószínűleg eredetileg⁹⁴ a latinban sem fordult elő szó közben. A latin és a görög metrikában ennek megfelelően a 'h' nem számít

⁸⁷ Lásd „Az Négy Rétű Pindarusrul” szöveg „jegyzés”-t.

⁸⁸ Lásd az előzetes szövegeket és az apparátust.

⁸⁹ FÁBCHICH, 331. („III. Az Prozodiárul.”)

⁹⁰ Szó szerint: „néma a folyékonyal”.

⁹¹ Bár a magyar nyelvben ennek más, a mássalhangzó-találkozásokhoz kapcsolódó jelentése van.

⁹² TAR Ibolya, *Latin metrika*, Szeged, JATEPress, 1998, 11–12.

⁹³ SZEPESY Tibor, *Bevezetés az ógörög verstanba*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 35–36.

⁹⁴ Raphael KÜHNER, *Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache*, Hannover, 1912, 43–44.

mássalhangzónak, és emiatt a 'h'-val kezdődő szavak úgy viselkednek, mintha magánhangzóval kezdődnének, tehát érvényesül velük kapcsolatban az *elisia* jelensége.

Az *elisia*⁹⁵ és a 'h' elhagyása⁹⁶ szempontjából Kazinczy ragaszkodik leginkább a latinos-görögös metrikához, ő gyakorlatilag mindenhol alkalmazza. Érdekes módon a *muta cum liquidá*hoz nem ragaszkodik, ez verseiben látszik. A másik végletet Virág Benedek képviseli, aki a mai magyar verstani elképzeléseink felé vezető utat jelölte ki. Ő *Magyar prosodia és magyar írás* című művében a latinos-görögös metrikától való lényegében teljes elhatárolódást hirdeti meg: magyarul nincs diftongus;⁹⁷ a 'h' egyértelműen fonéma, mégpedig mássalhangzó, van jelentésmegkülönböztető szerepe;⁹⁸ a 'j' mássalhangzó, nem félhangzó, különbözik az 'i'-től.⁹⁹ magyarul nincs *muta cum liquida*.¹⁰⁰ Az *elisióról* nem beszél, de szövegeiben sohasem található meg.

Fábchich alapvetően Rájnis *Kalauzára*¹⁰¹ támaszkodik, és ebből kiindulva fejti ki saját nézeteit. Rájnis alaptétele az, hogy a szótagok rövidegének-hosszúságának tekintetében a kiejtés a döntő, de figyelembe veszi a régebbi költők írásmódját is.¹⁰² A 'h' hangról azt mondja, hogy az a szó elején nem alkot pozíciót, a szó belsejében igen¹⁰³ – tehát a szó elején a görög-latin metrika szerint kezeli, a szó belsejében viszont mássalhangzónak tekinti. A *muta cum liquidá*val kapcsolatban a görög metrika álláspontjára helyezkedik, tehát megengedi mind azt, hogy rövid legyen előtte a szótag, mind azt, hogy nem. (A *muták*at a latin metrika szerint sorolja fel: 'b', 'd', 'f', 'g', 'k', 'p', 't', a *liquidák*hoz a latin 'l' és 'r' hangokon kívül hozzáveszi a magyar 'ly'-t is.)¹⁰⁴ Az *elisia* lehetőségét tagadja,¹⁰⁵ és külön megjegyzi, hogy (a latinnal szemben) a magyarban az 'm' szóvégződés nem elidálódik.¹⁰⁶

Fábchich jóval kevésbé elméletileg, mondhatni inkább „érzelmileg”, sőt „indulatilag” áll hozzá a kérdéshez, és azt fejtegeti (legalábbis, ha jól értem), hogy a magyar ragozásban sok a hosszú magánhangzó:

valamennyi Deklinációinknak Inkrementoma hosszu, mint Ember, emberé, némellyekben az előtte való rövidet is hosszúvá teszi, mint Fa, fái: akármely hihető (probabilis) okbul meg pörditem az kérdés alatt való

⁹⁵ KAZINCZY Ferenc, *Szabad-e elisióval élni a Magyar Verselésben?*, Erdélyi Muzéum, 1817/IX, 191–192.

⁹⁶ Erről elméleti megnyilatkozását nem találtam, de verseiben jól látható, például *A tanítvány* című 1787-es (alkaioszi strófás) versének 9. és 16. sorában.

⁹⁷ VIRÁG Benedek, *Magyar prosodia és magyar írás*, Buda, 1820, 9.

⁹⁸ *Uo.*

⁹⁹ *Uo.*

¹⁰⁰ *Uo.*, 9–10.

¹⁰¹ KŐSZEGI RÁJNIS József, *A magyar Helikonra vezérlő kalauz*, Posony, 1781.

¹⁰² *Uo.*, 99–100.

¹⁰³ *Uo.*, 109–110.

¹⁰⁴ *Uo.*, 128–130.

¹⁰⁵ *Uo.*, 131–132.

¹⁰⁶ *Uo.*, 136.

cikkelt.¹⁰⁷ kevés az, ki röviden nyóll, mint nyarat, telet, madarat. ha ez sok hoszszuságokat kerülni akarom, alig merek az Nominativusbul másuvá lépni.¹⁰⁸

A továbbiakban kifejezetten indulati síkra terelődik a diskurzus:

nem is szenvedem az számtalan Hexametereket, kikben alig látok egy tiszta Daktilikust ott is, az hol főképpen köllene, és még is az Daktilikus kos, Bika, és Ikerek ellen kiabálnak. dugába dülljenek valamennyi szó nyujtók, és konzonánsokat minden ok nélkül szaporítva tojók, hogy is mernek ellenkezőivel üstökbe kapni, vagy valamire való követőket reményleni?¹⁰⁹

Ebből a mondatból, megvallom, a „Daktilikus kos, Bika, és Ikerek” kifejezést egyáltalán nem értem.¹¹⁰ Hogy jön össze a metrika az asztrológiával? Az tény, hogy Fábchichot nagyon érdekelte a csillagászat, és a kötete lezárásánál is különféle csillagászati állások szerint adja meg a dátumot,¹¹¹ de hogy kik lehetnek a fent említettek, elképzelni sem tudom – maga Fábchich és egyik barátja, Révai halak jegyűek (március 13. és február 24.), másik barátja, Rájnis ikrek (június 4.). Amennyi a mondatból érthető, az az, hogy Fábchich szereti a sok rövid szótagot.

Talán erről szól az a mondat is, amelyet a magánhangzók hosszúságával kapcsolatban mond: „Az *i, u, ö, ü* Vokálisok egy általlyában közösök, Ancipites, az kötetlen beszédű Iróink versrül nem is álmadoztak. ki így, ki úgy ékezi ez bötüket. csak hogy ritkábban köll az már hoszszuknak föl, vagy bé vöttek meg rövidíteni.”¹¹² Ezt én úgy értelmezem, hogy ezeknek a magánhangzóknek a hosszúságát Fábchich tetszés szerint veszi akár rövidnek, akár hosszúnak. Az *i, u, ü* magánhangzókval kapcsolatban Rájnis¹¹³ és Virág¹¹⁴ is megengedő, mindketten hosszú listákat közölnek arról, hogy mely szavakban lehet megengedni a rövidülést-nyúlást, és mely szavakban nem.

Valószínűleg ezzel, a rövid szótagok számának növelésével függ össze az is, ahogyan Fábchich a *muta cum liquida* ügyet kezeli. A *muták* számát jócskán megnöveli: „Az Görögöknél kilenc Néma vagyon: *p, b, ph, k, g, ch, t, d, th*: az Deákoknál nyolc: *b, c, d, g, k, p, q, t*: az Magyaroknál tizenhárom: *b, c, cs, d, g, gy, k, p, t, ty, v, z, zs* [...]”¹¹⁵ Nem teljesen érthető a fogalomnak ez a kiterjesztése. A görögben is és a latinban is csakugyan

¹⁰⁷ A „*meg pörditem*” kifejezést én úgy értelmezem, hogy „felgyorsítom, megrövidítem”.

¹⁰⁸ FÁBCHICH, 331.

¹⁰⁹ *Uo.*, 331–332.

¹¹⁰ Vagy esetleg magáról erről a kifejezésről lenne szó? A „*kos, Bika, és Ikerek*” – csakugyan két daktilusból és egy fél verslábból áll.

¹¹¹ FÁBCHICH, 359.

¹¹² *Uo.*, 332.

¹¹³ KŐSZEGI RÁJNIS, 113–122.

¹¹⁴ VIRÁG, 11–14.

¹¹⁵ FÁBCHICH, 332.

következetesen az úgynevezett *P, T, K* hangokat¹¹⁶ sorolja fel Fábchich, amelyeket modernebb nyelvészeti kifejezéssel *explozíváknak* szokás nevezni, a magyar hangok közül felsoroltak közül ebbe a csoportba viszont legfeljebb a 'gy' és a 'ty' tartozhat még, a 'c' és a 'cs' affrikáta (zárréshang – és ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy az *explozíváknál* egy kicsit hosszabb ideig tart a kimondása); a 'v', 'z' és a 'zs' pedig spiráns (ezeket kifejezetten hosszan lehet hangoztatni). Rájnis¹¹⁷ sem sorolja őket a *muták* közé. A *liquidákat* Fábchich a magyarban a göröghöz hasonlóan állapítja meg: 'l', 'ly', 'm', 'n', 'ny', 'r'. Az érvelése viszont inkább arról szól, hogy milyen prekoncepciója van a magyar nyelv eredetéről, mintsem arról, hogy ténylegesen hogyan hangzanak a példaszavai:

Lássák az napnyugoti kása száju Deák Uraimék, miért nem tudták az m, n, bötüket karikásan ki mondani. mi Magyarok az Görögökkel napkeleti nyelvünket hoztuk ki magunkkal, meg is tudjuk Görög atyánkfiaival nem csak Cicnus, kadmus, Tecmeszát; hanem tukma, topni, (sic!) pegymet, rozsnok, teknyő, csizma, vakmerő, zuzmarázt is pördíteni.¹¹⁸

A továbbiakban bevonja még a *muták* körébe az 'f', 's' és 'sz' hangokat is arra való hivatkozással, hogy ezek félhangzók:

De Semivocalibus. Az elein Magánhangzó F, és S az Deákoknál *reflectoban*,¹¹⁹ Cicerónál *Delphinus jacet haud nimio Instratus* (sic!) *nitorban*¹²⁰ (sic!) némákká lesznek: nálunk f, s, sz megnémul: p.o. beflastromozom, kifrisselem, cafrag, cifra, dufla, moslék, rusnya, feslett, islóg, brosmítálni, harisnya, vesling, meg oszlok, muszlica, oszlop, pereszlen, disznó, Oroszlán, Szániszló, koszmó, koszru, tarisznya, cseresznye, csoroszlya, köszméte.¹²¹

Az alaptételt sem világos, hogy honnan veszi Fábchich, hogy tudniillik a latinban az 'f' és az 'sz' hangok félhangzók lennének. Annak pedig sehol sem találtam nyomát, hogy a félhangzók után következő *liquida* nem alkot pozíciót. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy én bizony a példaszavakban egyik helyen sem hallom rövidnek az adott szótagot.

Ezen a ponton Fábchich metrikáját leginkább az „akarnok” jelzővel tudnám illetni. A továbbiakban fokozza még, de legalábbis alátámasztja ezt a benyomást.

¹¹⁶ SZEPESSY, *Bevezetés az ógörög verstanba*, 35–36.

¹¹⁷ KŐSZEGI RÁJNIS, 128.

¹¹⁸ FÁBCHICH, 332.

¹¹⁹ Ezt – úgy, ahogy van – nem értem.

¹²⁰ Cicero Aratus *Phaenomena*-fordításának 93. sora: „*Delphinus iacet haud nimio lustratus nitore*”. Itt a „*lustratus*” szó végén csakugyan nem hallatszik az 'sz' hang, de kétlem, hogy ebből messzemenő metrikai következtetéseket vonhatnánk le.

¹²¹ FÁBCHICH, 333.

Az vendég nevekkel nem sokat törődtem, mint Szaturnus Száturnus, Venus Vénus, Iupiter, Iuppiter. az Deákoknál is a *juvo* tulajdonul rövid, még is állhatatosan két pp-vel meg hosszabbították. Teherápna, Parinasz, ki-vel Eschylus is élt, mint erősíti Pauw Choeph. 953. ha nem tetszik, olvasd Térápna, Parnász, és kapsz egy virgonc Anapesztus, vagy Daktilus helyett egy málé száju spondeust.¹²²

Ezt nem tudom másképp érteni, mint hogy az idegen neveket tetszés szerint használja (sőt fabrikálja át) annak érdekében, hogy lehetőleg sok rövid szótagot nyerjen: „hold (sic!) rövid cikkölnek köll állani. iátszik, Laius, pro játszik, Lájus.”¹²³

Bonyodalmak

Az eddigiekben csak a szótagokról, azok rövidségéről-hosszúságáról beszéltünk. A metrika igazi problémái ott kezdődnek, hogy ezek a szótagok milyen mintázatba állnak össze, illetve hogy ezeket a mintázatokat hogyan lehet olyan szabályokkal leírni, amelyek viszonylag érthetően követhetőek – és meg is felelnek a szövegeink tulajdonságainak.

A görög-latin metrika alapegységét a klasszikus szakirodalom általában *versláb*-nak, a görög metrika esetében a modernebb szakirodalom *metrum*nak (métron) nevezi.¹²⁴ Az utóbbi abban tér el az előbbitől, hogy két verslábból áll, mivel ezekre az egységekre jellemző, hogy az első versláb gyakran tartalmaz *közös* (indifferens) szótagokat, a második viszont nem. A probléma, amitől már ezen a szinten sem könnyű átlátni a metrikai egységeket, az, hogy a verslábak, illetve metrumok hossza kevéssé korlátozott (a verslábak elvileg 2–4 szótagosak lehetnek, a metrumok ennek kétszeresei), ezért rendkívül nagy a variációk mind lehetséges, mind tényleges száma. Ezekből aztán (elvileg 12 szótag lehetséges hosszúságú) *kólonok* épülhetnek fel, amelyek viszont nem feltétlenül azonosak egy teljes verssorral (vagyis nem feltétlenül végződnek *szóvégen*), illetve *verssorok*, amelyek tulajdonképpen a legfontosabb ritmikai egységek, és amelyek mindig *szóvégen* végződnek. Ezen a szinten az okozza a problémát, hogy a *kólon* és a *verssor* nem teljesen tisztán választható szét. Ennek többek között az is az oka, hogy a szöveghagyományozás sajátosságai miatt a ránk maradt szövegekben a sorvégek nem mindig határozhatóak meg precízen, a bonyolultabb ritmikai egységek esetén a szövegkiadások nagyon jelentősen eltérnek egymástól. Ráadásul a verssorok variációinak számát erőteljesen növeli az, hogy a verssorokat felépítő verslábakat bizonyos helyeken helyettesíthetik más (velük nem feltétlenül

¹²² Uo.

¹²³ Uo.

¹²⁴ SZEPESY, *Bevezetés az ógörög verstanba*, 40–41.

megegyező szótagszámú) más verslábak. A verssorokból épülhetnek fel a *szisztémák* (amelyek több azonos *kólont* tartalmaznak), a *periódusok* (amelyek több különböző *kólont* tartalmaznak), illetve a *strófák* (amelyek *verssorokból*, *szisztémákból* és *periódusokból* álló egységek).¹²⁵ A versformákat szokás recitált és énekelt formákra osztani: az énekelt formák esetében nyilvánvalóan az általunk nem ismert dallam tovább bonyolíthatja a metrikai problémákat.

Talán már ezen a ponton is látható, hogy a pindarosi metrikáról miért nincs egységes modern vélekedés sem. Fábchich a maga józan – mondhatni matematikus – eszével úgy próbál rendet vágni ebben a dzsungelben, hogy elkészíti a táblázatát, amely tulajdonképpen arra épül, hogy megpróbálja összeállítani a különböző verslábsszámú sorok lehetséges változatait. Ezt jelenthetik az oszlopok római számokkal jelzett fejezetei: a II nem más, mint a két verslábból álló sorok, a III a három verslábból álló, stb. Problémát okoz természetesen a fél verslábak létezése, különösen olyankor, amikor nem a sor végén állnak, mivel a táblázat nem jelöli a *caesurákat*. A táblázat tehát valószínűleg kombinatorikai módszerrel jött létre, de korántsem tartalmaz minden lehetőséget (hiszen csak 134 sorfajta jelöl, bár a sorfajtaikat leíró kis téglalapokon belül a helyettesítési lehetőségeket is mutatja, és így jóval magasabb szám jönne ki), mert – amennyire a *IV. Az Mutató Tábláról*¹²⁶ című „jegyzés”-ből ki tudom venni, különféle (nehezen azonosítható¹²⁷) szakirodalmi olvasmányaival is összevetette a sorfajtaikat, illetve sok (főleg latin) verses szöveget is megvizsgált abból a szempontból, hogy milyen sorfajtaikat talál bennük.

Az *V. Pindarusnak Verseirül* című részben¹²⁸ Fábchich megpróbálja összevetni a Pindaros-versformák általa ismert értelmezéseit, a scholiastákét és Gottfried Hermannét.¹²⁹ Ezzel kapcsolatban nem sokra jut, látja ugyan az elképzelések közötti különbséget, de nem tudja eldönteni, melyik mellett foglaljon állást: „ha ez könyv meg lett volna nálam, sorjában egyik Odát az Tolmács; másikat Hermán szerént fordítottam volna”.¹³⁰ A következő részben (*VI. Az Fordítási Mesterségemről*¹³¹) elmondja azt is, hogy amikor a fordítást készítette, gyakorlatilag a puszta szöveget (illetve annak latin nyelvű fordításait) használta, a metrikát pedig lényegében szabadon alakította:

¹²⁵ *Uo.*, 41–46.

¹²⁶ FÁBCHICH, 334–349.

¹²⁷ Az említett szakirodalmi szövegek szerzőit általában latinisított néven emlegeti, többnyire csak családnévvel, és rengeteg az elírás (nyomdahiba) is a nevekben. Néhány szerzőnév, amelyet kivettem (kivenni véltem) a szövegből: Ignatius von Weitenauer (1709–1783), német jezsuita professzor, a fentebb már említett Johannes Albertus Fabricius, Rotterdami Erasmus (1466–1536), George Buchanan (1506–1582), skót humanista.

¹²⁸ FÁBCHICH, 349–352.

¹²⁹ Johann Gottfried Jakob Hermann (1772–1848), a lipcsei egyetem klasszika-filológus professzora (1794-től, 22 éves korától). A Pindaros metrikájáról szóló tanulmánya 1798-ban jelent meg a Heyne-féle kiadás III. kötetében.

¹³⁰ FÁBCHICH, 352.

¹³¹ *Uo.*

„fogtam, ollyasokat választottam, mint nékem tetszett. az I. Olimpiainak első strófája, mint szabadon tollamra jött, két három cikkölnek változtatásával ez verseket adta. de bezzeg nem olly könnyen ment az Antistrofa”.¹³² Úgy fordított tehát először, hogy a strófákat szabadon írta meg, és csak az antistrofákat igazította ezekhez. Később aztán a táblázatát használta fel: „igy az után kerestem táblámon Pindarusnak hoszszu Verseihez hoszszut, rövidjeihez rövidet: ki vévén, ha előbb keresztül járván az egész Odán valami ollyasra találtam, kit Magyarul csak így, vagy úgy lehet kimondani, azon mondáshoz illő Verset csiptem ki táblámbul.”¹³³

Végül is azt állapíthatjuk meg Fábchich metrikájáról, hogy tulajdonképpen nagyon kevésbé törődött mind a pindarosi metrikával, mind a magyar nyelv metrikai lehetőségeivel.

Szövegértelmezés

Fábchich nyelvhasználatának, fordítási technikáinak leírásához azt a módszert alkalmaztam, hogy az 1. olympiai óda Fábchich-féle magyar fordítását részletesen összevettem a görög szöveggel: itt az ebből levont következtetéseimet foglalom össze.

Ha folyamatosan próbáljuk olvasni Fábchich Pindaros-fordítását, akkor az az érzésünk, hogy nem nagyon értjük a szöveget:

Leg helyesb ugyan az víz, Az arany szem úgy ragyog Az kevély szökrényben,
Hogyan éjtszaka kedves Az lobogó tűz. Viadalt dicsérni hogyha ösztönöd
O szerelmes szívem, Csak imez napot tekíntsd, Melly lassan jár egyedül,
Hogy annál legyen alkalmasb Ragyogásival ez napi csillag. Az Olimpusi
baj viadalnál Jelesebb lehetetlen. Ered az jeles éneked innen Böcsös angyali
elmém, Hogy dücsős Hiérónak arany palotáiba jutván Kronusi fit Jupiterbe
dicsérhess: Igazán istápját Viszi bőves Etnában, Minden erkölcsökben Sze-
degette virágít. Meszsze hatott is Hegedű remekbe, férfiak miként Muzsikál-
ni gyakrabban Az ebéd fölött szokunk.¹³⁴

Nyilván nem állítom azt, hogy az eredeti görög szöveget könnyű megérteni, de hogy mégis lássuk a különbséget, mellékelem itt ennek a résznek a saját magam készítette prózai fordítását:

A legjobb a víz, az arany pedig égő tűz, amely kitűnik az éjszakában a méltóságteli kincsnél fényesebben: ha pedig versenyt megénekelni kívánsz,

¹³² *Uo.*

¹³³ *Uo.*, 353.

¹³⁴ FÁBCHICH, 9–10. A könnyebb érthetőség kedvéért kiszedtem a szövegből a metrikát jelző számokat, csak az eredeti központosítást és nagybetűket hagytam meg.

kedves szív, sose keress a napnál más forróbb csillagot, amely nappal ragyog a magányos égen, és Olympia versenyénél sincs különb, és onnan a sokszavú hymnos ráborul (mint egy köpeny) a bölcsök okosságára, hogy dicsőítsék Kronosz fiát, amikor megérkeznek a gazdag és boldog házába Hierónnak, aki igazságos jogart tart a soknyájú Sikeliában, miközben minden erénynek begyűjti a legtetejét, és büszkélkedik a zenei műveltséggel is a legmagasabb fokon, amelyeneket játszunk mi, férfiak gyakran a kedves asztal körül.

Milyen okai vannak tehát annak, hogy a Fábchich-féle szöveget nemcsak annyira nehéz megérteni, amennyire általában Pindarost?

Szóválasztás

Az egyik ok egyértelműen a szókincsében rejlik. Nyilvánvaló, hogy az ő működése óta eltelt több mint kétszáz év sokat változtatott a magyar nyelv szókincsén, hiszen ez a nyelv legváltozékonyabb eleme. Másrészt viszont, amikor például Virág Benedek Horatius-fordításaival foglalkoztam, nála azt tapasztaltam, hogy a nyelvnek ezen a szintjén nem volt probléma a megértéssel. Fábchich szóhasználata nagyon sajátos, részben talán amiatt is, hogy alapvetően nyelvésznek tartotta magát, és a Pindarosfordítások is a *Magyar Kalepinus* című szótárának munkálatai kapcsán keletkeztek.

Fábchich szókincsének furcsaságait részben nyelvújító hevülete magyarázza. Két fő forrása volt ennek a nyelvújító törekvésének, az egyik a régi magyar irodalom tanulmányozása, a másik a kortárs tájnyelv (elsősorban az észak-dunántúli tájnyelv) szavainak tudatos gyűjtése. Pindaros-fordításaiban mindkét irányra bőven találunk példát.

1. Archaizmusok

Igazán istápját
Viszi bőves Etnában

θεμιστεῖον ὄς ἀμφέπει σκάπτων ἐν πολυμάλῳ / Σικελίᾳ¹³⁵
(aki igazságos jogart tart a soknyájú / Sikeliában)

Az „istáp” szó igei alakját (istápol = segít, gyámolít, gondoskodik valakiről) talán ismerjük is, de Fábchich az eredeti jelentésben (bot, jogar)¹³⁶ használja. Nehezíti a mondat megértését a „visz” ige speciális jelentésének („tárgyas [kissé régies] <Vmely

¹³⁵ Pind. 1. Ol., 12–13.

¹³⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, főszerk. BENKÓ Loránd, Budapest, Akadémiai, 1970, II, 242.

munkát, hivatalt, ügykört> intéz, betölt, végez”)¹³⁷ használata, és az is, hogy a *Sikelia* szó helyett Fábchich az *Etna* szót használja, amely itt az ilyen nevű várost jelenti ugyan (amelyet Hierón alapított), de az olvasó a Pindaros-szöveg beható ismerete nélkül valószínűleg a tűzhányóra gondol.

De nagy boldogos állatját
Alig érzi kezébe madártéj
Hejával, ekkép bűnhődött

ἀλλὰ γὰρ καταπέψαι / μέγαν ὄλβον οὐκ ἐδυνάσθη, κόρω δ' ἔλεν / ἄταν
ὑπέροπλον¹³⁸

Az állat szónak ’állapot’ jelentése annyira archaikus, hogy csak a kódexekben adatlott.¹³⁹ Ebben az esetben is látjuk, hogy nemcsak az archaikus szóhasználat okozza a megértési nehézséget. Az asszociáció – amely annyira messzire elszaladt az eredeti szövegtől, hogy szinte utol sem érjük – talán még nagyobb problémát okoz: a magam részéről legfeljebb tippelni tudok, hogy hogyan került a szövegbe a „madártéj” – talán a bőség jelképe? és azért épp valami különleges étel, mert az eredetiben a „megemésztés” fogalma merült fel? Nem is beszélve a „madártéj Hejával” kifejezésről, amiről csak a latinista nyelvérzéke sejti (de vajon helyesen sejti-e?), hogy ez egy magyarul szerkesztett *ablativus absolutus* akarna lenni „amikor a madártej elfogyott” szó szerinti jelentéssel, vagyis azt akarná mondani a szöveg, hogy „alighogy megérezte boldogságát, elvesztette azt”.

2. Tájszavak

Az diadalt meg adatja urának,
Szirákuzei sörényke ló szerette
Királynak.

κράτει δὲ προσέμιξε δεσπότην, / Συρακόσιον ἵπποχάρμαν βασιλῆα.¹⁴⁰

¹³⁷ *Visz = A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László, Budapest, Akadémiai, 1959–1962. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/v-51E41/visz-54255/>

¹³⁸ Pind. *1. Ol.*, 55–57. (Ha ugyanis megemésztetni / a nagy szerencsésjét nem volt képes, és a túl sok miatt fogta el / a gőgös elvakultság.)

¹³⁹ „Bécsi cod. Előszorbeli egyházak minden állatban (állapot, status) valának jobbak mint mostan. Érsekújvári cod. Megismeré állatjából (állapotjából) hogy kimulnék ez világból. Sz. Katalin verses legendája.” CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Budapest, Emich Gusztáv, 1862. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/a-57769/allat-1-5792C/>

¹⁴⁰ Pind. *1. Ol.*, 22–23. (Győzelemre vitte urát, /a lovaknak örülő syrakusai királyt.)

A „sörényke” szó a „serény” melléknév dunántúli „sörény” nyelvjárási alakjának¹⁴¹ kicsinyítőképzős formája. Itt sem csak a tájnyelvi alak nehezíti a megértést (bár első olvasásra zavaró lehet a „sörény” főnévvel való homonímia), a melléknévnek kicsinyítő képzővel való ellátása legalább ennyire problémát okoz. A mondattal is van többféle gond: a „diadalt meg adatja” kifejezésen kell egy kicsit gondolkodni, mire lefordítjuk magunknak, hogy a „diadalt megszerzi”, a homérosias „lószerető, lovaknak örülő” jelzőnek pedig furcsa logikai megfordítása a „ló szerette”.

Irtózom azt beszélni, hogy zabálók
Az égben lakók, hallga.

ἔμοι δ' ἄπορα γαστρίμαργον μακάρων τιν' εἰπεῖν. ἀφίσταμαι.¹⁴²

A „beszél” ige tárgyhasználatát népies.¹⁴³ Szokatlan a mondatban a „zabál” igéből képzett folyamatos melléknévi igenév többes számának állítmányként való használata is. A „hallga” szó pedig (különösen ebben a jelentésben, hogy „hallgass, hallgassatok”) archaikus-népies.¹⁴⁴

3. Újonnan létrehozott szavak

pedig híre
Tündöklük az nemes Lídus
Pelopsznak újlakában:

λάμπει δὲ οἱ κλέος / ἐν εὐάνορι Λυδοῦ Πέλοπος ἀποικία.¹⁴⁵

Az „újlak” szó használata az *apoikia* (gyarmat, újonnan létrehozott város) jelentésben találó megoldás lenne, de nem honosodott meg, semmilyen szótár nem ismeri önmagában való használatát, Fábchich valószínűleg a helynevekből való elvonással teremtette meg.

Valóban az sokas csudák,
És az igaz beszédet föl múló

¹⁴¹ SZINNYEI József, *Magyar tájszótár*, Budapest, Hornyánszki, 1901, II, 372.

¹⁴² Pind. *I. Ol.*, 52. (Számomra lehetetlen, hogy a boldogok közül valakit falánknak nevezzek. Távol állok ettől.)

¹⁴³ *Beszél* = A magyar nyelv értelmező szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/besz-el-20982/>

¹⁴⁴ *Hallga* = A magyar nyelv szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogaras-55BEC/h-5FC22/hallga-2-60057/>

¹⁴⁵ Pind. *I. Ol.*, 23–24. (Fénylik a hírneve / a lyd Pelops jóférfjú gyarmatán:)

Száz hazug okkal ékesgetett mesék
Néha ki tántorítják
Emberi nemnek hatalmas eszét:

ἢ θαυματὰ πολλὰ, καὶ ποῦ τι καὶ βροτῶν φάτις ὑπὲρ τὸν ἀλαθῆ λόγον /
δεδαίδαλμένοι ψεύδεσι ποικίλοις ἐξαπατῶντι μῦθοι ¹⁴⁶

A „ki tántorít” ige Fábchich leleménye, a szótárak csak a „kitántorog” alakot ismerik, a tranzitív formát ő hozza itt létre: értenénk is, ha lenne mellette helyhatározó, például „a helyéből”. Így önmagában viszont nem világos. Valószínűleg nehezíti az értést a sok népies alak is: „sokas” a „sok” helyett, „csudák”, „föl múltó” a „felülmúló” helyett, és a „hazugság” főnév helyett használt, kicsit túlbonyolított kifejezés, a „hazug ok” is.

4. Krisztianizálás

Vannak Fábchich szóhasználatának a nyelvújítástól független furcsaságai is. Az egyik ilyen a krisztianizálás, tehát az, hogy a görög nyelvnek a magától értetődő politeizmusát nem szenvedheti, és gyakran keresztényies szavakkal helyettesíti, ez aztán a szövegben viszont természetsszerűen meghagyott görög-latin istennevekkel meglehetősen anakronisztikus érzést kelt. ¹⁴⁷

Piza, Ferrenikus paripának
Böcse mennyei gondolatokra
Borogatta, vetette
Szívedet

εἶ τί τοι Πίσας τε καὶ Φερενίκου χάρις / νόον ὑπὸ γλυκυτάταις ἔθηκε
φροντίσιν, ¹⁴⁸

A „legédesebb” a dalra, költészetre általában használt, jellegzetesen homérosi kifejezés helyett a „mennyei” nem könnyíti meg a megértést, amit már a mondatdarab elején semmilyen nyelvi jellel nem jelölten elhelyezkedő „Piza” is megzavart.

¹⁴⁶ Pind. *I. Ol.*, 28–29. (Volt sok csodálatos dolog, és szerintem a halandók fecsegése szemben állt az igaz beszéddel, / a tarka hazugságokkal feldíszített történetek gyakran félrevezettek.)

¹⁴⁷ A krisztianizálás egyébként nemcsak az ő sajátja, találkoztam vele Virág Benedeknél is – talán a papi és a klasszikus-filológus voltak közötti feszültség okozhatta ezt a jelenséget.

¹⁴⁸ Pind. *I. Ol.*, 18–19. (ha Pisának és Pherenikosnak az elismerése / a legédesebb gondolatokba beleoltotta a szándékot)

Igen illik, Istenrűl
Kiki tisztelen ejtse szavát:

ἔστι δ' ἀνδρὶ φάμεν εἰκοῦς ἀμφὶ δαιμόνων καλά¹⁴⁹

Ez az anakronizmus végűl is nem zavarja az értelmet különösebben, az már csak finomság, hogy az eredetiben a *daimónok*ról van szó, akik a kevésbé antropomorfizált, személytelenebb isteni hatalmak.

5. Domesztikálás¹⁵⁰

Jellemző Fábchichra az is, hogy nagy kedvvel használ olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek saját korának, közegének színeibe öltöztetik a fordított szöveget. Természetesen ez is anakronisztikus hatást kelt.

Ama Dóresi lantot arany
Fogasrűl ide hozzad

ἀλλὰ Δωρίαν ἀπὸ φόρμιγγα πασσάλου / λάμβαν' ¹⁵¹

A „fogas” szó használata – különösen megtoldva a szövegben nem szereplő „arany” jelzővel – mintha valami komikusan kispolgáriás ízt csempészne a szövegbe. Jellemző egyébként Fábchich fordítói technikájára, hogy az idegen eredetű szavakat szinte tetszőleges alaktannal ragozza (például „Dóresi”).

mikorban
Szentséges ebédre marasztott
Az atyád Szipilusnál
Háladatos vacsorát minden Istenre szerezvén

ὁπὸτ' ἐκάλεσε πατὴρ τὸν εὐνομώτατον / ἐς ἔρανον φίλαν τε Σίπυλον, /
ἀμοιβαῖα θεοῖσι δεῖπνα παρέχων,¹⁵²

¹⁴⁹ Pind. *1. Ol.*, 35. (űgy illik, hogy a férfi helyes dolgokat mondjon az istenségekkel kapcsolatban)

¹⁵⁰ POLGÁR Anikó, *A műfordítás-értelmezés modelljei*, Kalligram, 2002/5. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-majus-Irodalom-es-Te-ket-oria/A-muforditas-ertelmezes-modelljei>

¹⁵¹ Pind. *1. Ol.*, 17–18. (De a dór forminxot a szűgrűl / vedd le,)

¹⁵² Pind. *1. Ol.*, 37–39. (amikor az apád összehívta a nagyon is törvénytisztelő / lakomát a kedves Sipylosba, / viszonzásul adva az ebédet az isteneknek,)

Az „ebédre marasztott” kifejezés a jellegzetesen kedélyes magyar vidéki vendéglátási kultúrát idézi fel, amikor a véletlenül arra tévedő barátot, rokont nemcsak itallal, hanem étellel is kínálják. Persze ebben a szövegrészben is bőven vannak megértést nehezítő tényezők, mint például a „mikorban” szóalak, amely a raggal ellátott névmáshoz újabb ragot biggyeszt, a „szentséges” szó, amely túlzóan krisztianizáló kifejezése annak, hogy nem történt itt semmi szörnyűség, és az „ad” helyett használt biblikus-archaikus „szerez” ige mellett a (nyilván metrikai indokú) rossz „-re” vonzat a „-nek” helyett.

Csaknem „állatorvosi ló” a következő példám, amely Fábchich legkülönbözőbb nyelvhasználati furcsaságait együtt vonultatja fel:

Meszze hatott is
Hegedű remekbe, férfiak miként
Muzsikálni gyakrabban
Az ebéd fölött szokunk.

ἀγλαΐζεται δὲ καὶ / μουσικᾶς ἐν ᾧτῳ, / οἷα παίζομεν φίλαν / ἄνδρες ἀμφὶ
θαμὰ τράπεζαν.¹⁵³

A „messze hatott” talán azt akarja jelenteni, hogy „messzire jutott a zenei műveltségben”, a „hegedű” domesztikáló anakronizmus, a „remek”-et valószínűleg „mesteri alkotás, tudás” értelemben használja Fábchich, az „ebéd fölött” is domesztikálás a homérosi „kedves asztal” helyett. A „szokunk” azt a sajátosságát mutatja Fábchich nyelvének, amely már a szóhasználaton túl is mutat: ritkán használt¹⁵⁴ vagy teljesen szokatlan, sőt olykor agrammatikus¹⁵⁵ alakokat vesz be a szövegébe. Ez már a következő szemponthoz is tartozhatna.

Grammatika

Fentebb már hoztam példákat alaktani és vonzatbeli különösségekre, az alábbiakban a szószerkezetek, mondatok furcsaságairól beszélek.

¹⁵³ Pind. *I. Ol.*, 14–17. (és büszkélkedik / a zenei műveltséggel is a legmagasabb fokon, / amilyeneket játszunk mi, / férfiak gyakran a kedves asztal körül.)

¹⁵⁴ A Czuczor-Fogarasi szótár szerint ennek az igének csak a múlt ideje használatos, csak a nyelvjárásokban fordul elő jelen idejű használata. *Szok = A magyar nyelv szótára*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/sz-6C9C8/szok-2-6DB1E/>

¹⁵⁵ Lásd fentebb: „mikorban”.

1. Szórend

Fábchich talán legjellemzőbb és legzavaróbb nyelvi abúzus az, hogy a magyar szórendet teljesen szabadnak hiszi, úgy alakítja a mondatait, hogy bármely nyelvi elem bárhová kerülhet bennük.

Fő hatalmú, föld övedezte Neptun
Meg szerette,
Midón fényes üstbűl Klóto
Elefántos vállal emelte.

τοῦ μεγασθενῆς ἐράσσατο γαίαοχος / Ποσειδᾶν, ἐπεὶ νιν καθαροῦ λέβητος
ἔξελε Κλωθῶ / ἐλέφαντι φαιδιμον ὄμον κεκαδμένον.¹⁵⁶

A Pindaros-szöveg sem könnyen érthető, elsősorban az utalásossága, ki nem fejtettsége miatt: arról a történetről van itt szó, hogy amikor Tantalos az isteneknek feltálalta a fiát a lakomán, az istenek nem ettek a húsból, csak Démétér evett egy falatot (azt, ami történetesen Pelops válla volt), hanem feltámasztották Pelopsot, és a hiányzó vállát elefántcsonttal pótolták, amitől még szebb lett, és Poseidón beleszeretett.¹⁵⁷ Fábchich nyilvánvalóan jól ismeri a történetet, és fel sem tűnik neki, hogy amiatt, hogy kihagyja a mellékmondatból a tárgyat (őt) és az „elefántos vállal” kifejezést az alany (Klóthó) és az állítmány közé helyezi el, kétséget ébreszt az olvasóban aziránt, hogy kinek is „elefántos” a válla, Klóthóé vagy Pelopsé. A görög szövegben nemcsak a nyelvtani egyeztetés zárja ki a tévedést, hanem az is, hogy *participium perfectum* utal Pelopsra. Vagyis Fábchich szövegében két probléma együtt okozza az érthetlenséget: az egyik az, hogy nem törődik a szórenddel, a másik pedig a latinosan tömörített szerkezet (az „elefántos vállal” egy *ablativus qualitatis*nak felel meg – csak hát magyarul nincs ilyen).

2. Hiányzó nyelvi elemek

Piza, Ferrenikus paripának
Böcse mennyei gondolatokra
Borogatta, vetette
Szívedet, ahun Alfeus: indul
Fövényes sima partján:
Sarkantyúlatlan rohan pálya futásinak, el jut,
Az diadalt meg adatja urának,

¹⁵⁶ Pind. 1. Ol., 25–27. (akire a hatalmas vágyott, a földet tartó, / Poseidaón, miután Klóthó a tiszta üstből kivette őt, / úgy, hogy elefántcsontból való válla ragyogott.)

¹⁵⁷ A történet leginkább Ovidius *Metamorphoses* 6.404–406. és Apollodóros *Epitomé* 2.3. alapján rekonstruálható.

εἶ τί τοι Πίσας τε καὶ Φερενίκου χάρις / νόον ὑπὸ γλυκυτάταις ἔθηκε
φροντίσιν, / ὅτε παρ' Ἀλφεῶ σῦτο, δέμας / ἀκέντητον ἐν δρόμοισι παρέχων,
/ κράτει δὲ προσέμιξε δεσπότην,¹⁵⁸

A fentebbiekben már említettem, hogy milyen bonyodalmakat okoz a „Piza” nyelvi jel nélkülisége, itt a másik helynév, folyónév, az „Alfeus” „puszta”-sága a probléma: hiányzik mellőle valamilyen ige, hogy például folyik, és ez a hiány nemcsak a megértést nehezíti, hanem az eredeti szöveg végül is egyszerű képe (a ló a folyó partján fut) helyett egy többretegű, bonyolult képet hoz létre: a ló úgy fut, mint a folyó, sőt, a költemény úgy fut, mint a ló. Mármost, ha az olvasónak van annyi türelme (és esetleg kéznél lévő Pindaros-szövege), hogy megfejtse a mondatot.

Stilisztika

Arra is jó példa a fenti mondat, hogy Fábchichot gyakran magával ragadja a fantáziája, és az amúgy sem egyszerű pindarosi képeket még további képekkel sűríti.

1. Szabad(os) asszociációk

Nagyon gyakori, hogy Fábchichot az eredeti szövegtől még messzebb (olykor furcsa helyekre) ragadják az asszociációi.

Leg helyesb ugyan az víz,
Az arany szem úgy ragyog
Az kevély szökrényben,
Hogyan éjtszaka kedves
Az lobogó tűz.

ἄριστον μὲν ὕδωρ, ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ / ἄτε διαπρέπει νυκτὶ
μεγάνορος ἔξοχα πλούτου¹⁵⁹

Az 1. olympiai óda eleje már eleve nem nagyon könnyen értelmezhető szöveg, de az nyilvánvalónak tűnik, hogy három képi elemből építkezik: a víz, az arany és a tűz képéből, amelyek mind valahogyan a környezetükhöz képest feltűnő tulajdonságukkal vannak jellemezve. Fábchich a második sorában az aranyat egy aranydarabként

¹⁵⁸ Pind. *I. Ol.*, 18–22. (ha Pisának és Pherenikosnak az elismerése / a legédesebb gondolatokba beleoltotta a szándékot, / amikor az Alpheos mellett futott, / ösztökélésre nem szorulva az úton, / győzelemre vitte urát.)

¹⁵⁹ Pind. *I. Ol.*, 1–2. (A legjobb a víz, az arany pedig égő tűz, / amely kitűnik az éjszakában a méltóságteli kincsnél fényesebben)

képzeli el: a „szem” itt ’egy darab, rész’ értelemben szerepel, bár ezen is kell egy kicsit gondolkodni, mire rájövünk, mert egyrészt a pindarosi kihagyásosság, másrészt a fábchichi kép először az ’oculus’ jelentést sem zárja ki. A zűrzavart tulajdonképpen az okozza, hogy Fábchich a kincshez hozzáképzeli a kincsesládát is („szökrény”), és ehhez kapcsolja a kincs jelzőjét („kevély”), amelyet ráadásul (negatív) erkölcsi értékűnek érzékeltet. A μεγάλωρ etimológiája a μεγάλς + άνήρ éppen jelenthetné azt is, hogy büszke, kevély, de itt inkább a bőkezűség, gazdagság, hatalom jelentéskörét társítanám hozzá. Ugyanezt az erkölcsi, értékszemléletű képalkotást tükrözi a tűzhöz kapcsolt „kedves” állítmány is.

2. A megszólítások, és ami ebből következik

Az epikus költői szövegek gyakran élnek azzal a stilisztikai eszközzel, hogy megszólítják hőseiket. Ennek nyilván az a célja, hogy erősebb érzelmi feszültséget generáljon, közelebb vigye az olvasóhoz a történetet. Pindaros is alkalmazza ezt az eljárást. Fábchich viszont jóval többször, mint Pindaros, és néha egyáltalán nem egyértelmű, hogy éppen ki a második személyű megszólított.

mikorban
 Szentséges ebédre marasztott
 Az atyád Szipilusnál
 Háladatos vacsorát minden Istenre szerezvén;
 El ragadád Neptune magadhoz
 Bódult szerelemben.
 Arany bogláros hat
 Kanca Juppiternek
 Palotáiba vitte:
 Jött Ganimédes
 Csak egy pühentet előtt, hogy Juppitert
 Meg udvarolnája

όπότ’ ἐκάλεσε πατήρ τὸν εὐνομώτατον / ἐς ἔρανον φίλαν τε Σίπυλον, /
 ἀμοιβαῖα θεοῖσι δεῖπνα παρέχων, / τότ’ Ἀγλαοτρίαιναν ἀρπάσαι / δαμέντα
 φρένας ἰμέρω χρυσέαισι τ’ ἀν’ ἵπποις / ὕπατον εὐρυτίμου ποτὶ δῶμα Διὸς
 μεταβᾶσαι, / ἔνθα δευτέρω χρόνῳ / ἦλθε καὶ Γανυμήδης / Ζηνὶ τωῦτ’ ἐπὶ
 χρέος.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Pind. *1. Ol.*, 36–45. (amikor az apád összehívta a nagyon is törvénytisztelő / lakomát a kedves Sipylosba, / viszonzásul adva az ebédet az isteneknek, /akkor a Fényesszigonyút az, hogy elragadjon, / legyőzte a szívében a vágy, és aranyos lovain / a szélesen tisztelt Zeus magas háza felé vitt, / oda egy másik alkalommal / Ganymédés is megérkezett / Zeus ugyanilyen vágyának engedve.)

Látjuk, hogy a görög szövegben a megszólított Pelops. Fábchich először ezt követi, de az idézet negyedik sorában egyszerre Poseidón („Neptune”) lesz a megszólított és így a második személy, ettől Pelops harmadik személyűvé válik („vitte”, tudniillik őt), és hogy a jelenet teljesen zűrzavarossá váljon, megjelenik – még hozzá sem az időbeli távolságot, sem a térbeli azonosságot (aminek alapján a kapcsolat működik) nem jelölve – a másik páros: Ganymédés és Zeus. Pindarosnál világos, hogy Ganymédés története csak úgy kerül ide, hogy (δευτέρω χρόνω = egy másik alkalommal) megesezt már ilyen, szokása ez az isteneknek. Fábchichnál azonban az időhatározó fordítása („Csak egy pühentet előtt”) olyannyira érthetetlen – vagy még inkább félreérthető –, hogy akár valami mitológiai Gruppen-jelenetet is képzelhetnénk. Hogy a „megudvarolnája” ragozási abszurdításáról ne is beszéljek.

Hosszan sorolhatnám még a példákat. De Horatiusszal szólva: „Iam satis est.”¹⁶¹

Összegzés

Fábchich József munkássága irodalomtörténetileg mindenképpen érdekes. Fordításainak egyrészt a mennyisége is imponáló: lefordította Pindaros összes ódáját és a 18. században ismert töredékeinek többségét, az aiol költészetnek egy olyan válogatását, amely a korban reprezentatívnak számított, ezenkívül pedig Aischylos és Sophoklés összes drámáját és Euripidés drámáinak több, mint felét (10-et a 18-ból). Az is nagy jelentőségű, hogy verses fordításokkal próbálkozott, ha „formahű”-nek nem is egészen nevezhetjük ezeket a fordításokat, mert saját megjegyzéseinek alapján láthatjuk, hogy nem annyira az volt a módszere, hogy a korabeli filológia felismeréseinek megfelelő versformákat alkalmazott, hanem valamilyen (legalább részben) ösztönös képet alakított ki magának Pindaros versformáiról, és ezt követte – eléggé lazán.

Másrészt viszont Fábchich fordításai abban a tekintetben tűnnek számomra különösnek, hogy mintha nem elsődlegesen egy adott görög szövegcorpus magyarul való megismertetése lenne a céljuk, hanem valami más. Miért gondolom ezt? Egyrészt azért, amit maga Fábchich mesél el fordításának bevezetőjében, hogy az, amiért éppen Pindarost fordította le, voltaképpen esetleges, hiszen a verseket a szótárához szánta mellékletnek: először az aiol költőket fordította, és csak „ha már benne volt”, kezdett neki Pindaros fordításának. Nagyon furcsa az is, hogy a „mellékes” szövegeiből kitűnik, hogy ugyan nagyon sok könyvet olvasott a fordításai kapcsán, de ezt meglehetősen találmokra tette, olvasmányait gyakran félbehagyta, és amikor megtalálta Heyne kommentárjait Pindaroshoz, akkor eszébe sem jutott ennek alapján korrigálni fordításait vagy felhasználni őket szövegei magyarázatához. Másrészt azért, mert a fordítások tényleges szövegmenységéhez képest rendkívül soknak tűnik a fordításokhoz mellékelte egyéb szövegek (ajánlások, saját versei, egyéb fordítások,

¹⁶¹ Hor. *Sat.*, 1.1.120. (Elég már.)

elmékedései, másoknak hozzá írt szövegei stb.) mennyisége. Harmadrészt – és nem utolsósorban – maga a fordítási technikája is azt sugallja, hogy nagyon, talán túlságosan is határozott elképzelése volt arról, hogy mit kell jelentenie a szövegnek. Annyira, hogy sem a görög, sem a magyar nyelv törvényszerűségeitől nem hagyja magát befolyásolni. Nem csak külön, de határozottan akarnok fordítóegyéniségnek ismertem meg Fábchich Józsefet, akinek a fordításai inkább saját személyiségét, a magyarságról, a nyelvészetről, a helyes erkölcsről és sok minden másról vallott meggyőződéseit fejezik ki, mintsem a lefordított szövegekről adnának legalább többé-kevésbé hű képet. A nyelve olyan furcsa keveréke a gondtalan, szinte összefüggéstelen előbeszedszerűségnek és az iskolás szótárízűségnek, hogy gyakran a teljes érthetlenség szélén áll. Végül az, ahogyan a kötet tagolódik (pontosabban nem tagolódik), szintén arra mutat, hogy Fábchichot hidegen hagyta az, hogy mennyire érthető mások számára az, amit ő felmutat.

Zárásul egy mondat arról, hogy szükséges vagy hasznos lenne-e kiadni Fábchich hatalmas mennyiségű kéziratos anyagait. Filológiai és irodalomtörténeti szempontból bizonyosan hasznos lenne, hiszen a 18. század végének és a 19. század elejének egy nagyon különleges és a korszak művelődését (különösen a középfokú iskolákban tanító papság világa nézve) érdekesen reprezentáló figuráját ismerhetjük meg benne. Másrészt viszont szövegei olyan nehezen megközelíthetőek, megértésük annyi fáradozást igényel, hogy nem biztos, hogy megéri a befektetett munkát. Én magam több mint egy éven keresztül foglalkoztam Fábchich kiadott szövegeivel. Nem gondolom, hogy ez teljesen haszontalan munka lett volna, de az „élvezeti értéke” nagyon csekély volt. Valószínűleg hasznosabb lenne a *Kengyelfutót* és a *Magyar Kálepínust* kiadni, mint műfordításait, mert ezekből nagyon sok mindent megtudhatnánk a nyelvújítás korának nyelvészeti tendenciáiról, a korabeli dialektusokról. És még az is lehet, hogy szórakoztatóbb olvasmány lenne.

IMRE FLÓRA

költő, műfordító, klasszika-filológus, tanár
ELTE BTK Latin Tanszék, megbízott előadó
imreflora@gmail.com

Pindar through József Fábchich's Lens

Abstract: This study is an introduction to the work of József Fábchich. Fábchich started translating Greek poems in their original metre around the end of the 18th century. The only work he published is a volume that appeared in 1804, comprising the *Odes* of Pindar and a few pieces by Aeolic lyric poets. This article analyses this volume, arguing that Fábchich's work is rather paradoxical from numerous perspectives. Firstly, he keeps the original metres and he

seems to have read the secondary literature available at the time on Pindar, but in the end, his metrical practice is based on his own particular ideas. Secondly, he wishes to contribute to the development of the Hungarian language with his translations, but it seems that the texts he produced were hard to read even for his contemporaries. The study concludes that Fábchich was an thought-provoking and colourful character of this phase of the history of translation into Hungarian, but his oeuvre and his influence does not bear comparison with more successful contemporaries like Benedek Virág.

Keywords: József Fábchich, Hungarian literature of the late 18th century, Pindar, translation in original metre, Hungarian language reform movement

DOI: [10.37415/studia/2024/1-2/6-40](https://doi.org/10.37415/studia/2024/1-2/6-40).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

